

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

65

EGY ISMERETLEN
MAGYAR HANGTÖRVÉNY

==

IRTA

HORGER ANTAL

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVÖRBŐL

BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1911

Ára egy korona

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

65

EGY ISMERETLEN
MAGYAR HANGTÖRVÉNY

Tisztelettel jeleül

a szerző

IRTA

HORGER ANTAL

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1911

MAGYAR KÖNYVTÁRSZABÁLYZAT

EGY ISMERTETLEN
MAGYAR MANDATORVÉNY

1905

1905

HÖRGER ANAT

1905

SZÓMUTATÓ.

- Ablonca 4.
 ács 14.
 adjon isten 28, 39.
 agár 32.
 Agoston 24.
 ajándék 16.
 ajonca 3, 19.
 Algyógy 27.
 almárjom 4.
 álom 31.
 alsó 28.
 alszik 25, 31.
 alulsó 15.
 amennyien 28.
 annyian 28.
 apáca 3, 19.
 árok 32.
 árpa 32.
 ártány 27.
 Árva 14.
 augusztus 24.
 aztán, azután 16.
 Barabás 14.
 barkóca 3, 13, 19.
 bástyá 26.
 Batonya 47.
 bátor 14.
 be, belé 6—9.
 bekáfol 24.
 beljebb 9—10.
 belülső 15.
 berbence 3.
 berce 27.
 berena 14.
 berkenye 13, 19,
 21, 22, 49.
 Besenyő 15.
 bestye 26.
 Besztercze 4.
 bizserég 47.
 Bodri 14.
 boglár 37.
 Borbás 14.
 borjú 14.
 borona 14, 24.
 bökse 13.
 bölcs 12.
 bőrhe 14.
 burnót 13, 46.
 cafra, cavira 5.
 cefre 15.
 cemere 13, 39, 40,
 43.
 cevere 15.
 cibere 13, 37, 39,
 40.
 cinege, cinke 13.
 cinngrát 24.
 cinterem 5.
 cirme 13, 39, 40,
 43.
 condra 27.
 csalán 14.
 csángó 14.
 csapda 36.
 csatakos 15.
 csavarint 14.
 cseng 20.
 cserepes 15.
 csinál 11.
 csorda 13.
 csörege 14.
 csücsörít 47.
 daróc 20.
 dejszen 6.
 dézma 4.
 diák 11.
 Dienes 11.
 dolmány 14, 46.
 Domonkos 4, 20,
 21, 33.
 donyha 15.
 durga 46.
 écsanyám, écs-
 apám 33, 39.
 el, elé 6—9.
 előte, előtevő 33.
 Emese, emse 13.
 Erdély 17, 33.
 ereklye 13.
 ergye 6.
 erszény 13, 42.
 esztendő 5.
 Esztergom 14.
 eszterha, eszter-
 héj 14, 26.
 esztováta 26.
 Fadd 20.
 fáklya 13.
 fark 20.
 fekesznek 25.
 fel, felé 6—9.
 Felgyógy 27.
 feljebb 9—10.
 felső 28.
 folnagy 16.
 forgács 14.
 fürdik, fürdő 14.
 fürge 13.
 gabona 14.
 gabonca 3, 19.
 Gács 20.
 gadóc 20.
 galagonya 14, 19,
 20, 21, 47.
 Galgóc 14, 20, 21.
 galóca 3, 19, 20,
 23, 26.
 ganca, gánica 5,
 32.
 garaboncás 27.
 gárgyán 27.
 garmada 14, 20,
 21.
 Gelence 4, 19.
 gereben 15.
 Gergely 13.
 Golyva 3.
 gróf 27.
 gyapju 14.
 Gyenes 11.
 gyerkőc 13.
 habara 15.
 háború 30, 39, 40.
 hadara 15.
 hajadon 15.
 hajigál 5.
 halavány 14.
 hasaló 15.
 haszen 32.
 hátsó 16.
 Havasalföld 16,
 24.
 hiába 11.
 hiszen, szén 11.
 hólyag 14.
 hová 17.
 hurba 13, 46.
 ifjú 6, 33.
 ijed, ijeszt 10.
 llva 14.
 imola 14.
 ing 20.
 inkább 33.
 innenső 15.
 irtás 15.
 István 26.
 iszik 25.
 Jablanica 4.
 jancsár, janicsár
 5, 46.
 jegenye 38.
 jérce 3.
 Jeromos 4, 19, 33.
 Jolsva 27.
 kabala 14.
 kabóca 3, 20.
 kabolna 3, 20.
 kagyló 5.
 kajabál 14.
 kalakán 46.
 kalendárjom 4.
 kalinca 3, 20, 32.
 kalmár 14.
 kálna 3, 32.
 Kalocsa 47.
 kaloda 47.
 kalota 47.
 kamara 14, 39, 40.
 kámzsa 3.
 kanca 3.
 kanonok 47.
 kántor uram 27.
 kánya-fa 3, 32.
 kapca 3.
 kapta 3.
 káptalan 4, 19.
 karakán 46.
 Katalina, Katolna
 4, 19.
 katolikus 47.
 katona 47.
 kázsla 13.
 kedd 20.
 kemence 3, 19.
 keresztyn 26.
 keskeny 13.
 keszölce 3, 19.
 Kesztyűc 20.
 kesztyű 26.
 Keveres 13.
 ki, kivé 6—9.
 kiabál 11.
 kiált 11.
 kied, ked 11.
 kijebb 10.
 kilenc 20.
 kilincs 20.
 kívül, kül 11.
 kocsonya 3, 19.
 kolbász 14.
 kong 20.
 konyha 5.
 kopja 3.
 koponya 47.
 korona 47.
 korpa 12.
 kökörös 20.
 kölönc 20.
 köpéce, kópence
 3, 19.
 köpönyeg 46, 47.
 kőrís 13.
 krajcár 27.
 Krisztus 27.
 kucik, kuckó 5.
 kukorica 19, 20,
 21, 39, 40.
 kulcs 20.
 kulcsár 12.
 külső 16.
 labda 36.

lakoma 15.
lajstrom 28, 29,
39, 40.
lajtörja 27.
lánc 20.
László 28.
le, levé 7—9.
leány 17.
lehet 25.
lejobb 10.
Lenti 14.
létra 27.
lidérc 15.
lóca 3.
luteránus 13.
Magdolna 4.
máglya 3.
majszter uram 26,
29.
málna 3, 31.
Margita 4, 40.
matóla 3, 19.
Mátyás 4.
medence 3, 19.
meg, megé 7—9.
megyek, mehet
33.
mérce 3.
messze 7.
mester uram 26,
29.
meszárkodik 33.
mészáros 33.
meszárság 33.
meztelen 5.
miért 11.
Milván 15.
mióta 11.
mocsolya 47.
Moldva 27.
molnár 3.
Morva 14.
mosolyog 47.
mostoha 26.
muskla 26.
Mutmér 4.
nainyám, nainyó
5.
néhány 17, 27.
nékül 27.
Nempti 14.

nincsen 28.
Nógrád 28, 29.
nosza 5.
nyolc 20.
nyoszolya 47.
nyöszörög 14, 43.
olt 31.
Omsós, omsó ér
12.
ontora 27.
ország 12.
ortás 15.
östrom 26.
ostya 26.
osztoró, ösztörő
26.
össze 14.
ösztvér 26.
pajta 14.
Pál 24.
pálca 3.
palóc 20.
paradicsom 47.
parlag 14.
párna 3.
paszkonca 3.
pazserák 14, 46,
47.
pázsit 20.
pecsénye 47.
peng 20.
pénz 20.
pernye 3.
perváta 4.
peszterce 3.
pince 25.
pióca 3, 19.
póca 3.
pokróc 20.
pólya 3, 14, 25.
polyva 14.
ponyva 14, 26.
Pordány 15.
Porva 15.
pozdorja 3.
pózna 3, 15, 24.
prasnya 3, 46.
próbál, porbál 13.
prókátor 13, 39,
40.
puzdra 26.

Rábea 4.
Radvány 15.
ragyiva 5.
rakonca 3, 19.
Raksi 13.
rápsic 24.
rázsgya 27, 46.
reám 17.
Regőce 4, 19.
regula 37.
reng 20.
repcse 3.
rocska 28.
rólam 17.
róna 3.
rosta 14.
rözsgye 27.
sár, sárog, sárga
31.
sark 20.
sárkány 14.
savanyú 14.
sekrestye 26.
soha 33.
Sólymár, Sóly-
mos 12.
szalma 14.
szalonna 3, 19.
szamóca 3, 19.
szarka 14.
szátva 3.
Szekcső 14.
szekerce 3, 20.
szelence 3, 19.
szemerice 5, 19.
szemerke 14, 20,
21.
szemrékia 39, 40.
Szentmarja 5.
Szent-Trinitás,
Szentrontás 4.
szerda 14, 47.
szilva 3.
szolga 12.
szomjas, szomjú,
6.
szöcske 14, 43.
szömörce 5.
szúca 3.
szurutyka 15.
tábla 37.

Takta 15.
taliga 5, 47.
Taploca, Taplóca
4, 19, 20, 21.
targonca 14, 19,
25.
tárinca 3, 20.
Tarnóca 4.
Tatrag 27.
tégla 37.
téglyén 25.
teknő 15.
tele 7—9.
Telena 14.
Terbegóc 14, 19,
21.
Tétény 14.
tétova 17.
tézszola 33.
tohonya 15.
Tolcsva 27.
Tolna 14.
Torvaj 15.
Töhötöm 14.
tölcsér 27, 39, 40.
tőlem 17.
túlso 26.
turbolya 14, 19.
tyúk 11.
unoka 47.
utca 3.
uzsonna 47.
uzsora 47.
vacsora 47.
vajda 14, 15, 19,
23, 24, 26.
Vay 15.
veréce 4, 19.
Veronka 4, 19.
Verőce 11, 19,
23, 26.
vicsorít 47.
vissza 15.
vitorla 4, 19.
zabola 15.
Zagyva 14.
Zoltán 14.
zuza 32.
zsemlye 14.
Zsitva 15.

Minden magyar nyelvten, a Tüzetestől le a legvékonyabb népiskolásig, beszél hangzóvesztő ige- és névszótövekről, és minden magyar nyelvész, akár egyetemi tanár, akár egyetemi hallgató, tudja, hogy *málna*, *pálca*, *apáca*-féle szláv jövevényszavaink *malina*, *palica*, *opatica*-félékből rövidültek. Arra a kérdésre azonban, hogy mi lehet e rövidülések oka, tudtommal még nem felelt meg senki. Épúgy nem arra a másakra sem, hogy nincsen-e talán e kétféle rövidülés között egyrészt, és a mai magyar alaktanban vagy a hangtörténet folyamán tapasztalható számos egyébféle rövidülés között másrészt, valamilyen közös okra visszavezethető összefüggés. Simonyi ugyan egy ízben már megsejtette, hogy a hangzóvesztő névszótövek és a *málna*-félék között bizonyos chronologiai kapcsolat lehet (TMNy. 313), de ezt a szerencsés gondolatot, anélkül, hogy közelebbről megvizsgálta volna, ismét elejtette. Másfajta rövidüléseket is tárgyalt már ugyancsak Simonyi a Gyf. Gl. *habrosagben* szavával kapcsolatban Nyr. 27:531, és legújabbban az Ung. Sprache 212—13. l., de ekkor is csak elenyésző csekély részüket. Pedig mind e rövidülések összegyűjtése és hangtani föltételeiknek megfigyelése nagyon is hálás feladatnak bizonyul, mert lehetővé teszi a rövidülés okainak kiderítését s ezzel feltár előttünk egy olyan, eddig ismeretlen magyar hangtörvényt, amely a magyar hangtannak és alaktannak számos jelensége között meglepően szoros kapcsolatot teremt és alapos reményem szerint általában is a magyar nyelvtörténetnek még igen sok, eddig fölötte homályos pontját teljesen meg fogja világítani. Hogy csak a főbb pontokat említsem, azt hiszem pl., hogy ez a hangtörvény igen sok esetben meg fogja nekünk magyarázni a szótő és az alanyeset közötti viszonyt, teljesen meg fogja velünk értetni a kötőhangzó meglétének vagy hiányának kérdését, a hangzóvesztő és *v* tövű igék és névszótők többeli változásait, az igeragozásnak több,

eddig megfektetlen vagy véleményem szerint tévesen értelmezett sajátságát, és meg fog magyarázni végül még sok más, lát-szólag magára álló s eddig jóformán észre sem vett szóró-vidülést.

Jelen értekezésem célja magának a hangtörvénynek meg-állapítása lesz. A hangtörvényeknek azonban van egy esküdt ellenségük: az analogia. Célunkat tehát csak akkor fogjuk elérhetni, ha a hangtörvényt olyan rövidülések tanulságaiból igyekszünk majd elvonni, amelyek nem mehettek végbe esetleg az analogiának valamilyen hatása következtében is. Tudva már most azt, hogy a belső analogia működésének legsajátosabb területe az alaktan, ezt a területet (legalább egyelőre) lehetőleg kerülni fogjuk, mert ott minden bokorban egy-egy ellenség leselkedik, mely a legtöbb esetben vagy megakadályozza, vagy csakhamar ismét megsemmisíti a hangtörvény hatását. Az egyedüli terület, amelyen a belső analogia hatása egyáltalán nem, vagy csak kivételkép érvényesülhetett, a hangtörvény hatása tehát éppen ellenkezőleg, zavartalanul megnyilvánulhatott: a szótó belseje.

E gondolatoktól vezérelve jelen értekezésemben tehát nemcsak az úgynevezett kötőhangzó kiesését, hanem még a hangzóvesztő névszó- és igetővekre vonatkozó jelenségeket is kizárva, első sorban csakis azon eseteket fogom tanulmány tárgyává tenni, amelyekben a szoros értelemben vett szótó belsejében tűnt el egy rövid magánhangzó. A kötőhangzó hiányának ezúttal csak néhány olyan esetét vontam be a tárgyalás körébe, melyeknél a szónak képzett vagy ragozott volta annyira elhomályosult, hogy aligha volt kitéve az analogia hatásának. Ha ilyen módon a gyanútalan eseteknek különben még mindig elég hosszú sorára szorítkozva egyszer sikerül meg-állapítanunk a hangtörvény természetét és működésének föltételeit, akkor már könnyű lesz az alaktan hasonló jelenségeiben is megállapítani azt, hogy mi tulajdonítandó bennük a hangtörvény és mi az analogia hatásának.

I.

Hozzáfogván e nehéznek tetsző, mert mindeddig nagyon homályos kérdés megoldásához, legjobb lesz valamely lehető egyszerű esetből kiindulnunk. Talán legalkalmasabbnak kínálkozik e célra a magyar nyelvészek előtt már régóta nem ismeretlen *malina* > *málna*-féle rövidülés. Kezdjük meg munkánkat

tehát e malina > málna-típus képviselőinek lehető teljes számban való összegyűjtésével.

Amennyire tudomásom van róluk, következő szavaink tartoznak e típus körébe:

szl. *berbenyca* ($y = j$) > *bërbënce*: bödön, szelence,¹ *brekovicica* > *barkóca* (vö. Nyr. 36: 189 is), *glavatica*: Lachsforelle (Plet.) > *galóca*, *gibanica* > *gabonca*: bizonyos tésztafaj, *gliva* > **gilivá* > *gílva*, *gëlyva*, *golyva*, *jarica* > *jërce*, *kalina*: Wasserhollunder (Plet. és MNy. 4: 395) > *kálna*, *kánya* (-fa): *viburnum opulus*, **kalinica* > *kalinca*: *ajuga*, *kamiža* > *kámzsa*, *kiselica* > *keszölce* > *keszőce*: savanyú leves, *kobylica* > *kabolca* > *kabóca*: sáska-féle, *kobyлина*: Holzbock (Kott) > **kabolna* > *kabóna*: keresztfa a házfedél taréján, *kočénina* > *kocsonnya* > *kocsonya*, *komenica* > *kemënce* (Nyr. 15: 359), *konica* > *kanca*, *kopanica*: das Trögchen (Plet. Vuk) > **kopányicá* > **kopánca* > *köpënce* > *köpéce*: tégely, véka nyolcadrésze, *kopica* > *kapca*, *kopije* (?) > *kopja*, *kopito* > *kapta*, *lovica* > **lovcá* > *lóca*, *mogila* (vö. Nyr. 20: 179) ~ *mágla* > *máglya*, *malina* > *málna*, *medenica* > *medënce*, *mërica* > *mërce*, *mlinar* > **molinár* > *molnár*, *motovilo* > **matovla* > *matóla*, *ojnica* > **ojonicá* > *ajonca* (MNy. 2: 302), *opatica* > *apáca*, *palica* > *pálca*, *pištrica* (vö. Ásb. Szl. szók 34) > **pisztiricá* > *pësz-tërce*: biz. gombafaj, *pavozina*: der Prügel (Plet.) > *pózna*, *perina* > **päriná* (v. *përná*?) > *párna*, *pijavica* > *pióca*, *pyrina* > *përnye*, *polica* > **polca* > *póca*: tálás (MNy. 6: 67), *poskonice* > *paszkonca*, *povijalo* > *pólya*, *pozderije* (?) > *pozdorja* (MNy. 6: 65), *prašina* > *prasnya*: ronda (Nyr. 33: 567), *ravina* > **rávná* > *róna*, *repica* > *repce*, *rukunica* > *raconca* (Mikl. Sl. El. és Asb. Arch. 25: 574), *samonica* > **szamonca* > *szamóca*, **sëkyrica* > *szekërce* (Mikl. Sl. El. és Asb. Arch. 12: 463), *slanina* > *szalonna* > *szalona*, *sliva* > **szilivá* > *szilva*, *solnica* > **szolonicá* > **szëlënicá* > *szelënce*, *stativa* > *szátva*: szövszék (MTsz. *ësztováta* a.), *sulica* > *szulca* > *szúca*: lándzsa, *tovarnica* > **továrinicá* > *tárinca* (MNy. 3: 39), *ulica* > *ulca*

¹ Minthogy ez adatok legnagyobb részét már sokszor emlegették nyelvészeti irodalmunkban, helykímélés céljából nem teszem ki a forrást, ha Mikl. Slav. Elem. vagy Mel. Szláv jövész.-ből valók. Az utóbb következő török adatoknál sem, ha Gomb. Tör. jövész.-ből valók. Amely magyar szavak vagy alakok nem köznyelveiek, azok egyéb forrásutalás hiánya esetén a NySz., Oklsz. vagy MTsz.-ban található.

(> *utca*), **vrěica* > **věřjica* > *veréce* : lécajtó, *větrilo* > **větěriło* > *vitorla*.

Szláv eredetű köznevet nem ismerek több ilyen típusút,¹ bár bizonyos, hogy közszavaink sorában is, különösen pedig tájszavaink között még sok ilyen rejtőzik. Bizonyára ilyenek pl. *bagóca*, *derce*, *gelénce*, *kócinca*, *petrénce*, *pótinca*, *rusnya*, *verőce*, stb., ezek etimonjának kiderítését azonban szlávistáinkra kell bízunk. Mindezekon kívül még sok szláv eredetű tulajdonnévben is megfigyelhetjük egy *i* hang kiesését (pl. *Matijaš* > *Mátyás* Mel. Szljövsz. I. 2:196, *Mutimir* > *Mutmér* u. o. 2:55, 119), és különösen gyakori e jelenség földrajzi nevekben, pl. *Bistrica* > **Bisztirica* > *Besztérce* (Nyr. 30:496), *Rabica* > *Rábca* (NyK. 30:352), *Glenica* > *Gělénica* > *Gelénce*, *Jablanica* > *Ablonca*, *Regovica* > *Regőce*, *Topolica* > *Taploca*, *Topolovica* > *Taplóca*, *Trnavica* > *Tarnóca*, *Kapronca*, *Szakolca*, *Szaplonca*, stb., stb., mert még nagyon sok van.

De nemcsak szláv, hanem latin jövevényszavaink között is akadhatunk e típus képviselőire. Hogy *armarium* > *almárjom*, *calendarium* > *kalendárjom* s még néhány ezekhez hasonlóknak fejlődése is éppen ilyen szempontból ítélendő-e meg, azt nem tudnám bizonyosan megmondani, de kétségtelenül ilyenek: *capitulum* > *káptalan*, *Caterina* > *Katalina* > *Szent Katolna* (hn. Háromszék m.), *dezima* > *dézma* (Mel. Szljövsz. I. 2:243), *Dominicus* > *Domonkos*, *Hieronymus* > *Jëronimos* > *Jëronmos* > *Jëromos*, *Magdalena* > *Magdolna*, *privata* > **piriváta* > *perváta*, *porváta*, *Szent-Trinitás* > *Szent-Rontás* (Nyr. 1:427), *Veronica* > *Veronka*. *Margita* helynevéinket is a *Margerita* keresztnévből eredezteteli Melich. Fejtegetéseink rendjén ki fog derülni, hogy (a látszat ellenére) itt is valószínűleg az *i* esett ki legelőbb.

Szókészletünknek török, német, olasz és oláh eredetű részében nem találok tökéletesen ilyen típusú szavakat.² De van több magyar szavunk, részint eredeti, részint jövevény, melyek nyelvjárásilag, vagy nyelvtörténetileg még egymás mellett mu-

¹ Nem egy szláv jövevényszavunk eredeti (legtöbbször latin-görög) forrásának tanúsága szerint már magában a szlávban elvesztette *i* hangját. Ezeket tehát itt szándékosan mellőztem.

² Mong. *alima*-val szemben talán ilyen lehetne a m. *alma*, van azonban török *alma* is, és nem lehet bebizonyítani, hogy mi éppen a mongol alakot vettük volna át. Mégis idevaló azonban ú. l. a ném. *Kilian* > m. *Kilyén*.

tatják a teljesebb és a rövidebb alakot. Soruk a következő: *cavira* > *cafra*, *cimiteriom* > *cinterëm* (MNy. 4 : 38), **gànicà* (vö. *gànica*, *gàncà*, *ganca* MTsz. és MNy. 1 : 258), *hajigál* > *hajgál*, *janicsár* > *jancsár*, **kàgyiló* (vö. *kagyilló*, *kagyula* MTsz.) és *kagyló* (Szarvas Gábornak Nyr. 12 : 338 adott etimológiája az én véleményem szerint téves), *kohinya* (vö. *chohyna* Beszt. szój.) > *kohnya* > *konyha*, *mezitelen* > *meztelen*, *nainyám* > (MTsz. *nagy-anya* a.) > *nanyám*, *nainyó* > *nanyó*, *ragyiva* > *ragyva*, *szëmërice* > *szömörce*, *taliga* > *talýiga* > *tajiga* > *tajga*. A *Mária* melletti *Szentmarja* is bizonyára *Szent-Màrijà*-ból lett, s minthogy *kuckó* aligha választható el a *kucik*-tól, azt kell hinnünk, hogy nem más, mint ennek -ó kicsinyítővel való továbbképzése, mai alakját tehát eszerint ez is csak az *i* eltűnése útján nyerhette.

Ez utóbb felsorolt példák azt bizonyítják (amit különben anélkül is föl kellene tennünk), hogy a *malina*-típusnak eddig felsorolt képviselői mind a magyar nyelvben való életük folyamán rövidültek meg. S ha már most ki akarjuk deríteni az *i* hang ilyen esetekben való kiesésének okát, akkor először is meg kell állapítanunk azokat a föltételeket, melyek közös elemekként kivétel nélkül az összes esetekben fennforognak. De természetesen e szavaknak nem mai, már sokféle változáson átment magyar alakjában, hanem az *i* kiesése előtti hang állapotában, vagy ha idegen eredetűek, még idegen köntösükben kell megállapítanunk ezeket a közös jellemző vonásokat, mert hiszen tudjuk, hogy minden szó, valamely más nyelvbe jutva (amennyiben ezt t. i. az átvevő nyelv fonétikai viszonyai lehetetlenné nem teszik) eleinte megtartja eredeti alakját s csak hosszabb-rövidebb idő múlva alkalmazkodik új környezete hangtörvényeihez.

Az *i* hang kiesése előtt tehát a következő közös vonások jellemezték mindazon szavakat, amelyek e hangtani jelenség biztos példáiul tekinthetők: az *i* 1. szó belsejében, 2. nyílt szótagban állott, 3. előtte csupa rövid magánhangzós, 4. közvetlenül előtte pedig rövid magánhangzós nyílt szótag állott. Egyelőre tehát azt kell hinnünk, hogy e feltételeknek valamelyike okozta, vagy e feltételek együttesen okozták az *i* kiesését.

Néhány magyar szavunk azonban ellent látszik mondani az így megállapított feltételeknek.

A *nosza* indulatszóról tudjuk, hogy a *no iszamodj* felszólításnak rövidülése (Nyr. 14 : 537), az *esztendőr*ől és *szomjú*,

szomjas szavainkról pedig, hogy az *esztén* és *idő* valamint **szom* és **éhu*, **ihú*, **éhas*, **ihas* szavaknak elhomályosult összetételei. Ezekben az esetekben tehát az *i* látszólag a szó elejéről maradt el. Valóban csak látszólag, mert minthogy sem az *iszamodik*, sem az *idő* szavak elejéről soha és sehol sem kopott le az *i* mikor egymagukra állottak, világosan következik ugyanebből, hogy a *noisza*, **eszténidő*, **szomijú*, **szomijas* összetételekből is csak azután maradhatott el, miután az egyes részek már egy egységes szóvá forrottak össze.

S ugyanezt mondhatjuk *ifju* és *dejszèn* szavainkról is, melyeknek második tagjában tudvalevőleg a *fiú* és *hiszèn* szavak rejlenek. Egymagukra állván ezek sem vesztik el *i* hangjukat, nyilván azért, mert hiányzanak ehhez a megfelelő hangtani feltételek, de mikor összetétel második tagjává lettek, s ez új szavak összetétel volta többé-kevésbé homályosulni kezdett, azonnal *ifju* és *dejszèn* lett az eredetibb *ifju*-ból, *dejszèn* (< *dehiszèn*)-ből. (A *hászèn* és *éjju* alakokról l. később a VIII. fejt.). S most már érthető természetesen az is, hogy *erigy*-ből nem lett *ergy*, de a gyakran használt *erigy el* szólásból nagy vidéken *ergye* lett.

Fonétikai szempontból tekintve e jelenségeket tehát azt mondhatjuk, hogy mindez esetekben épúgy egy egységes szótest belsejéből, nyílt szótagból és nyílt szótag után esett ki az *i*, mint a *malina*-típus többi képviselőiben.

II.

A *nosza*, *esztendő*, *szomjú*, *szomjas* és *ifjú*, *dejszèn*, *ergye* történetéből levont azon tanulság segítségével, hogy nemcsak etimologiai, hanem fonétikai értelemben vett szó belsejéből is eshetik ki az *i* hang, most már megmagyarázhatjuk igekötőinknek egy feltűnő alaki sajátágát is, amely eddig teljességgel érthetetlen volt.

Bizonyára sokunknak feltűnt már, hogy magas- és mélyhangú igekötőink között bizonyos különbség van. A mélyhangú határozószók ugyanis, ha igekötőként szerepelnek, megtartják eredeti alakjukat, pl. az *asztal alá esett* és *aláír, nincsen joga hozzá* és *hozzátesz, soká ül oda* (szék.) és *odavész*. Ezzel szemben a magashangú határozószók és a nekik megfelelő igekötők között több esetben nem csekély eltérést tapasztalhatunk. Ez esetek: *belé* és *be*, *elé* és *el*, *félé* és *fél*, *kivé* és

ki, lévő és le, mégé és még. Mindezekre már eddig is azt mondták, hogy: megrövidültek. De a nyelvtudományt az is érdekli, hogy milyen úton és miért rövidültek meg, és hogy miért rövidültek meg csak a magashangúak, s a magashangúak közül is éppen csak ezek, mások azonban (pl. *elől, fölül, keresztül*, stb.) nem? Ezekre a kérdésekre a következő módon szeretném megadni a választ.

Megállapíthatjuk először is azt, hogy csak olyan igekötők rövidültek meg, melyek teljesebb alakjukban *é*-re végződtek: *belé, elé, félé*, stb. Szóvégi *é*-ről, valamint *á*-ról is tudjuk, hogy a magyar nyelvtörténet folyamán sokszor megrövidültek. Rendszeresen *-a, -e* lett belőlük, pl. **fá > fa, hozjá > hëzza, rëá > rëa, odá > oda, belé > bele, félé > fele, messzé > messze, telé > tele* stb. Az *é* azonban nem egyszer *i*-vé is rövidült, így nemcsak az imént felsoroltaknál, hanem más esetekben is igen gyakran. (Nagy részüket már felsoroltam MNy. 4: 320). E szóvégi *-a, -e* hangokat az igekötőkként szereplő határozószóknál is megtaláljuk. Vö. szék. *hëzzatëszën, rëamënyën, közny. odaül, beleszúr, telesír*, stb. Az *i*-vé való rövidülést az igekötők sorában ma már csak a közny. *teli* és a csak mostanában igekötővé váló *messzi* mutatja (a *neki i*-jére vö. Zolnai, MNy. 5: 71), de hogy valamikor a többieknél is meg kellett ennek történnie, azt éppen mai *be, el, fél, ki, le* és *még*-re való csonkulásukból következtetem. Ha ezeknek magyarázatában *-é* vagy *-e* végű alakokból akarnánk kiindulni, semmi elfogadható okát sem tudnók adni e hangzók eltűnésének, de hogy *belimënt, elimënt, *félimënt, *kivimënt, *lëvimënt, mëgijárta*-féle alakok (akár magánhangzón kezdődő ige előtt is) *belmënt, elmënt, félmënt, *kivmënt, *lëvmënt, mëgjárta*-féllekre rövidülhettek, azt az eddigiek után már bátran elhihetjük.

Nyelvemlékeinkben valóban meg is találjuk a *beli, eli, mëgi* alakokat (vö. NySz.), s ahogy ez utóbbiaknak ma *el* és *még* alakjuk van, úgy volt a *beli* mellett is valamikor *bel*. (Vö. Jewy *bel* az hazba EhrC., *Bel* futameek ÉrdyC., stb. NySz.) Sőt a **levi*-ből rövidült **lev* alakra is meglehetősen biztosan következtethetünk az igekötőnek régi *lé* és középfokának *lëj*-*jebb* (> **lëvjebb*) alakjából. A *le* fejlődéstörténete tehát az én véleményem szerint ez volt: *lëvé > *lëvi > *lëv > lé > lë*. *Kivé* és *ki* között sem mutatható ugyan ki a közvetítő **kiv* alak, de ennek nyomait is megőrizte ú. l. a dunántúli és csángó *kü* és

a *kijjebb* (< **kivjebb*) középfok. A *belé* rövidülése kétféle úton ment végbe. Egyrészt a többiek módjára: *belé* > *beli* > *bel* útján, de ez az alak idővel elavult, másrészt pedig (talán a *-belől* > *-ból* analogiájára) összevonással: *belé* > *bé* > *bē* > *be* útján, s ez az alak általánossá vált.

Azt vethetné valaki az előbbi magyarázat ellen, hogy az igekötők igéjükkal nem képeznek állandó, hanem csak ideiglenes összetételt,¹ azaz néha ugyan valóban egy szóban egyesülnek igéjükkal, s akkor csakugyan adva vannak az *i* kiesésének feltételei, máskor azonban mögöttük vagy jóval előttük foglalnak helyet a mondatban, s ez utóbbi esetekben tulajdonképpen meg kellett volna maradnia a teljes alaknak.

Elismerem, hogy ez csakugyan igaz, s magam is fölteszem, hogy eleinte csak közvetlenül az igével egyesülve rövidült meg az igekötő, tőle elválasztva azonban egy ideig még megtartotta *i*-jét. Csakhogy az etimologailag azonos, funkciójukban is azonos és csak bizonyos hangtani ok következtében elkülönült két-két párhuzamos alak (*beli* ~ *bel*, *eli* ~ *el*, stb.) nem élhetett sokáig egymás mellett. A közöttük fennálló szoros etimológiai és még élelnebben érezhető funkcióbeli kapcsolat miatt csakhamar kiegyenlítődésként kellett közöttük történnie, természetesen az egyiknek rovására. A győztes ez esetben (talán éppen rövidebb volta miatt) a rövidebb alak volt, a vesztes pedig a hosszabb.²

Hogy itt az *i* csak a kifejtett okokból eshetett ki, azt negatív oldalról bizonyítja még éppen maga az a tény is, hogy *mégé*, *belé*-féle szavaink csakis igekötői szerepükben veszítették el szóvégi *i*-jüket, tehát olyan funkciójukban, amelyben az igével egy fonétikai szóvá egyesülhettek, rendes helyhatározói szerepükben ellenben (habár, különösen a nyelvjárásokban sok-

¹ Talán így különböztethetnők meg a magyarban az összetételnek azon két fokát, melyet a németek Brugmannak nagyon alkalmas műszavaival újabbban kontaktkompositumnak és distanzkompositumnak kezdenek nevezni.

² E ponthoz talán nem lesz fölösleges idéznen Paul Grundrissának következő helyét: Wo ein und dieselbe Form unter dem Einflusse verschiedener Stellung innerhalb des Satzgefüges sich in mehrere verschiedene Formen gespalten hat, geht der anfängliche Unterschied in der Verwendung dieser Formen [durch Ausgleichung] verloren, indem die eine Form auch an solcher Satzstelle gebraucht wird, an welcher die lautliche Entwicklung zur Erzeugung der anderen geführt hat (199). Tanulságos német példák u. o. még 200—201. l.

felé, ilyenkor is megtörtént a szóvégi $\acute{e} > i$ változás) sohasem vesztek el i -jüket, mert közöttök és igejük közt sokkal lazább a kapcsolat.

Az igezőtők alaktanára vonatkozó fejtegetéseinkkel kapcsolatban még csak arra szeretnék egészen röviden reámutatni, hogy a szóvégi $\acute{e} > i$ változás időrendben valamivel későbbi jelenség mint az i kiesése. A *malina*-félék már az Árpádok korában veszítették el i hangjukat, de ugyanakkor a HB. írója még úgy beszélt, hogy: *világbelé, elevé és mөгészakasztya*. A szóvégi $\acute{e} > i$ változás ú. l. csak a XIV. sz. folyamán kezdődött, amikor azonban a tanulmányunk tárgyául szolgáló törvénynek még teljes érvényében kellett lennie. XV. sz.-beli nyelvemlékeinkben ugyanis már egészen közönségesek *bel, el, fél*, stb., ami azt jelenti, hogy mihelyt az $\acute{e} i$ -vé rövidült, ez az i rögtön ki is esett. A többiekhez hasonlóan ugyanekkor *telé* is *telé*-vé rövidült, de **tel* már nem lett belőle, holott meg lett volna ehhez minden szükséges hangtani feltétel. Ez a tény azt bizonyítja, hogy *telé* ~ *telé* a *belé*-féléknél későbbben vált igezőtővé, még pedig olyan korban, mikor az i kiesését előidéző hangtörvény már megszűnt működni.

De a *bel* és *fél*-re vonatkozólag e hangtani jelenség segítségével még mást is megmagyarázhatunk: a *beljebb* és *féljebb* középfokokat.

Mint hogy a (*melegje, restje, vakja* személyragos alakokból magyarázható) *melegjebb, restjebb, vakjabb*-féle ma is csak nyelvjárásokban szokásos középfokok a régiségben ismeretlenek, azért Simonyi szerint »azt kell hinnünk, hogy a *feljebb, beljebb* szókban, melyek már a codexekben így vannak, ... más eredetű a j , t. i. ugyanaz a lativus rag, mely a *fölé, bele* \acute{e} -jében rejlik.« (TMNy. 565). Ebben, az én nézetem szerint, legfontosabb az arra való utalás, hogy *feljebb, beljebb* már a codexek korában is megvannak, holott *melegjebb*-félék akkor még nincsenek. S ez kezünkbe adja az igazi megfejtés kulcsát.

I végű szavaink ma leginkább kötőhangzó nélkül veszik fel a középfok képzőjét: *régibb, úribb*, stb. (vö. azonban MNy. 1: 192), de a kötőhangzó ma is megvan a többes előtt: *pestiek, városiak*, stb., a codexek korában megvolt még a tárgyeset előtt is: *ystenyet, ez vylagyatt* (vö. TMNy. 580), fölötte valószínű tehát, hogy valamikor a középfok előtt is gyakoribb volt mint ma, és a codexek *belyeb, belieb* alakja (NySz.) úgy vi-

szonylik a mai *idébb*, *odább* ejtéshez, mint az EhrC.-ben olvasható *yelensegesbelyet* és *kewzsegbelyet* (TMNy. i. h.) a mai *írásbelit*, *városbelit* ejtéshez. A *belé*, *félé*-ből keletkezett *beli*, **féli* és a kötőhangzó közé persze hiátustöltő *j* járult, és e **belijebb*, **felijebb* alakokból éppen olyan szabályosan lett *beljebb*, *féljebb*, mint pl. *belijő*, **felijő*-ből régi *beljő* és *féljő*.

A *beljebb*, *féljebb* példájára most már a mai *kijebb*, *lējebb* határozókat is így merem magyarázni: **kivijebb*, **lëvijebb* > **kivjebb*, **lëvjebb* > *kijjebb*, (*küjjebb*, *küjebb*), *lëjjebb* > *kjebb*, *lējebb*. Meggondolandó ez utóbbiaknál még az is, hogy két magánhangzó közötti *jj* > *j* változás egészen érthető, de ugyanilyen hangtani helyzetű *j* > *jj* változás felvétele fonétikai szempontból alig volna megokolható s nem is tudnék rá egyetlen egy biztos példát sem idézni.

III.

A legtöbb új igazság, melynek a tudomány terén birtokába jutunk, magában rejti valamely új tanulság csiráját. Azt hiszem, hogy a *bel*, *el*, *fél*, stb. igekötők rövidülése útjának és okának felismerése is képessé tesz bennünket elsősorban is a köznyelvi *ijed*, *ijeszt* és a nyelvjárási *jed*, *jeszt* (*jettibe*, *jéget*, *jeszke*, *jesztéget*, *jesztő*) viszonyának megértésére.

Az *i* az én véleményem szerint itt is csak látszólag tűnt el szó elején, mert az *ijed*, *ijeszt* igéket száz eset közül legalább is kilencvenszer a *még* igekötővel kapcsolatban használjuk. E *mégijed*, *mégijeszt* alakokban pedig már szó belsejében állott az *i*, még pedig nyílt szótagban rövid magánhangzós nyílt szótag után, ilyen helyzetben tehát éppen olyan szabályosan veszett el, mint az egykori **mëgi-jő*, **mëgi-jár* igékben, vagy a *malina*-típus többi képviselőiben. Azt hiszem tehát, hogy bizonyos korban szabályosan váltakozott egyrészt *mëgjed*, (*eljed*, *fëljed*), másrészt pedig *ijed*, *ijedelëm*, *ijedtség*, stb. E 'grammatischer Wechsel' azonban, mint annyi más esetben, itt sem volt hosszú életű. Az irodalmi nyelvben (s a nyelvjárások nagyobb részében is) a második tag hatása alatt az *i* csakhamar az első tagba is behatolt ismét, de némely nyelvjárásban viszont az első tag hatása következtében a második taghoz tartozó alakokból is eltűnt, amelyekben pedig eltűnésének nem volt semmi hangtani oka. Helyesebben azonban talán úgy kellene ezt mondanunk, hogy a fölötté gyakori *mëg-*

jed, *mégjeszt* hatása alatt a többi alakok (*ijettibe*, *ijéget*, *ijeszke*, *ijesztéget*, *ijesztő*) helyett újak képződtek a látszólagos *jed*, *jeszt* ige-tövből.

Sőt ha szem előtt tartjuk azt az arany igazságot, hogy a szó nem a szótárban, hanem a mondatban él, s hogy a mondat nem szavakra, hanem szólamokra oszlik, akkor talán a *csinál* > *csinyál* > **csijál* > *csiál* > *csál*, *diák* > *gyiák* > *gyák*, *Dienes* > *Gyenes*, *hijába* > *hjába*, *hiszén* > **hszén* > *szén*, *kiábál* > *kábál*, *kiált* > *kát*, (*kiját* > *kját* MNy. 6 : 207), *kied* > *ked*, (*kijed* > *kjed*, *kijő* > *kjő* u. o.), *kivül* > **kvül* > *kül*, *miért* > *mért*, *mióta* > *móta*, *möte*, **tiuk* > **tyuk* (vö. Melich J. Szljöv. 1 : 42) fejlődéseket is meg fogjuk érteni. Ha t. i. e szavak *i* hangja a fonétikai egységet képező szólamban a megfelelő hangtani helyzetben volt, akkor épúgy kieshetett, mint az eddig tárgyalt *mégijő*, *mégijed* vagy *malina*-félékben. S ha aztán kedvező pszichológiai viszonyok segítették, a szónak e rövidebb alakja úgy meggyökerezhetett a tudatban, hogy itt-ott más helyzetben s önállóan is fenntartotta magát.

Ha már most eddigi fejtegetéseink eredményét, mielőtt tovább mennénk, össze akarnók foglalni, megtehetnők ezt a következő mondattal: sok magyar szó (és fonétikai szólam) belsejének nyílt szótagjából kiesett az *i* hang, ha csupa rövid magánhangzós szótag és közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után állott.

A szláv *Verovitica* > m. *Verőce* példája azt bizonyítja, hogy ez a jelenség akár kétszer egymásután is megismétlődhetik. Később (VI. fej.) még néhány más ehhez hasonló példával is meg fogunk ismerkedni.

IV.

A jelzett szerény eredménnyel még nem kell megelégednünk. A szíves nyelvész-olvasónak az eddigiek folyamán bizonyára jutottak eszébe olyan esetek is, amelyeknél a szó belsejében nem *i*, hanem valamely más rövid hangzó esett ki. Jutottak nekem is, és különféle forrásművekben is találtam nem egyet, amint így, némi rendbe szedve, következnek.

Az *i*-hez legközelebb az ü állana. Olyan típusú szót azonban, amelyben az ü ugyanazon hangtani (és tegyük hozzá alaktani) helyzetben volna, mint az előbbieken az *i*, alig találni a magyarban. Talán az egyetlen példa volna: tör. **böyüci*

> *böyči (?) > *böcsi > böcs > bölcs (vö. Gomb. Tör. jöv. 27, 97, 98), de van mong. *bügeči*: 'chaman, enchanteur' is, s így semmiképpen sem bizonyos, hogy itt éppen *ü*, nem pedig *ë* vagy *ö* hang tűnt el.

Az *u* kiesésére már több példát idézhetek. Legismeretesebbek, de egyúttal legkényesebbek is közöttük a *kulcsár*, *szolga*, *korpa* és *ország* esetei.

Kulcsár szavunk kétségtelenül nem egyéb, mint a szláv *ključar* átvétele. *Kulcsár* (és *kulcs*) mellett van azonban régi és nyelvjárási *kolcsár* (*kócsár*, *kolcs*, *kócs*) is, valamint viszont a ma általános *szolga* mellett az Oklsz.-nak 1197—1350 közötti időből való számos adata *Sulga*, *Sculga*, *Zulga* írást mutat. *Ország* szavunk is (HB. *uruzag*) aligha választható el az *úr* tőtől (vö. Munk. ÁKE. 616), *korpa* pedig semmiesetre sem a szl. *krupa*-tól. Ezekhez hasonló esetek még az Anonymusnál és Kézainál olvasható *umusou er* és *vmso er*, melyeket Melich Nyr. 33:124 a mai *Omsós* helynévvel egyeztet (-s képzős továbbképzés az *omlik* ige tövéből), valamint az Oklsz.-beli *Solomár* és *Solumus* írások (mai *Sólymár*, *Sólymos*).

Hogyan értelmezzük már most ez *u* és *o* hangú alakoknak egymáshoz való viszonyát? Én a következő módon fogom fel. A szl. *ključar* a magyarban először természetesen **klucsár*, majd meg *kulucsár* lett, s ebből a második nyílt szótag *u* hangjának kilökésével éppen úgy lett *kulcsár*, ahogyan a szl. *malina* is *málná*-vá rövidült. Ezt az alakot őrizte meg az irodalmi nyelv. Még mielőtt azonban ez a rövidülés az egész magyar nyelvterületen végbemehetett volna, nyíltabbra váltak e feltételezendő **kulucsár* alak *u* hangjai, mint szláv eredetű szavainkban rendszeren, s e **kolocsár* alakból a második nyílt *o* kilökésével már *kolcsár* lett. Amely nyelvjárásokban tehát a magánhangzó kilökése korábban történt meg, azokban ma *kulcsár*-t ejtenek, amelyekben azonban csak később, azokban *kolcsár* a hangtörvényszerű ejtés. Ha az Oklsz.-nak 1222. és 1223. évi *Zuluga* és 1197—1350 közötti sok *Sulga*, *Sculga*, *Zulga* írásában csakugyan *u* ejtés tükröződnék, ami a máig meglevő *kulcsár* és a *szulca* < *szulica*, *utca* < *ulca* < *ulica* példája szerint koránt sem volna lehetetlenség, akkor e *szulga* és a mai *szolga* között éppen olyan a hangtörténeti viszony, mint *kulcsár* és *kolcsár* között. S ha az *úr* alapján a HB. *uruzag* írását is még *uruszág*-nak olvashatnók, (Szinyei olva-

sása szerint *oruszág*, NyK. 27:385), akkor ehhez csatlakoznának a Schl. Szj.-nek és az Oklsz.-nak 1211. évi *vrzac* adatai s *ország* e szerint már csak **oroszág*-ból rövidült volna. Tökéletesen ilyen volna aztán a szl. *krupa* és *korpa*, *umsó* és *omós* viszonya is.

Az *u* kiesésének az előbbieken kívül még a következő *malina* típusú példáit idézhetem. Tör. *burun otu* > m. *burnót* (Nyr. 22:3), ol. *drugă* > m. **duruga* > *durga* (MTsz. és Nyr. 22:389), ol. *hurubă* > m. *hurba* (MTsz. és Nyr. 23:57), lat. *casula* > m. *kázsla* (de vö. Mel. Szljöv. I. 2:317), lat. *facula* > *fáklya*, lat. *procurator* > m. *prókrátor* > *prókátor*, oklevélbeli *Rakusi* (olv. *rakusi*?) helynév > mai *Raksi* (Nyr. 9:104), és végül ilyen a köznyelvi *próbál* mellett a Vas, Zala, Baranya tájékán dívó *porbál*, *porvál* (MTsz.). A *próbál* alakból ugyanis először *poróbál* lett s ez a nyugati nyelvjáróterület *gondottál* > *gondótál* > *gondútál* > *gondutál*-féle hangfejlődésének (vö. Bal. Magy. Nyelvj. 27—28) hamis analógiai hatása alatt *porubál*-lá fejlődött. Ebben a hangtani helyzetben aztán már könnyen kieshetett az *u*.

Olyan adataink is tehát nem éppen csekély számúak, amelyekben rövid magánhangzós nyílt szótag utáni nyílt szótagos rövid *u* esett ki, de még nagyobb a szóbanforgó típushoz tartozó azon adatok száma, amelyekben *ë*, *á*, *ö*, *o* esett ki. Megkíséreltem ezeket is lehetőleg teljes számmal összegyűjteni, de természetesen csak azokat vettem fel a sorozatba, melyek az én véleményem szerint biztos példáknak, vagy legalább is valószínűeknek tekinthetők. (Vannak ugyanis olyan esetek is, melyekben a magánhangzó csak utóbb fejlődött).

ë: ol. **arequelia* > *erëkle*, *erëklye* (Mel. Szljöv. I. 2:250), ném. *äserin* > szék. *ërszény* > *erszény*, **bëkëse* > **bëkse* > *bökse*: vmely légyfaj (MNy. 5:324), szl. *brekinja* > *bërkinya* > *berkënye*, szl. *brekovica* > **bërkovica* > *borkóca* > *barkóca*, *cëmëre*: száraz ág-bog (MTsz. *cirme a.*) > *cirme*, *cibëre* > *cibre* (? NyK. 29:334 de vö. uo. 23:190), *cinëge* > *cinke*, szl. *čřëda* > **csëřëda* > *csërda* > *csorda*, **ëmëse* (vö. *Emese*) > *emse* (MNy. 3:157, 167), **firëge* (vö. *firëg-forog*) > **firge* > *fürge*, *Gërëgër* > *Gergely* (MNy. 2:387), **gyerëkóc* > *gyerkóc*, tör. *kavëräs* > **kävërës* > **këvërës* (vö. *Keverës* hn. Temes m. hív. *Nagy-Kövëres*) > **këvrës* > *körës* > *köris*, *kesëkëny* > *keskëny*, *lutëránus* > *lutrányos* (Nyr. 13:309), szl. *mrena* > **märëna* >

márna, *nēmēti > Nēm̄ti (s ebből egyrészt Nem̄pti, másrészt *Nenti > Lenti, vö. MNy. 1 : 234), szl. pažerak > pazsrák (Nyr. 33 : 567), szl. plěva > *pělěva > pelyva > polyva, szl. prelog > *pērēlog (vö. Oklsz. porolouc?) > porlag > parlag, szl. rešeto > rēsta > rosta, ném. semele > zsēmle > zsēmlye (MNy. 1 : 164), szl. smrěka > *szēmērěka > szeměrke, szl. Strěgom > Ěsztěrěgom > Ěsztěrgom (Nyr. 39 : 136), szl. srěda > szērěda > szērda, szl. strěha > *ěsztěrěha > ęsztěrha, *szěkěsě > *szěkese > szökese, Těhētēm (vö. Anon. Tuhutum, olv. Töhötöm) > *Těhtēm (vö. Tuhtum, olv. Töhtöm) > Tétény (Nyr. 33 : 125), Tělěna > Tolna (NyK. 25 : 145), szl. Trebigost > Těrěbigoszt > Terbegóc (MNy. 2 : 97), szl. trebulja > *těrěbulya > torbolya > turbolya.

ā: tör. ayačči > *áyesi (v. *áhcsi?) > ácsi > ács, mong. bayatur (vö. Oklsz. bahatur) > *báhtor > bátor, szl. Barabaš > Bərbás > Borbás, mong. biraγu > borju, tör. čalaγan > *csalján (vö. csilyán, esolyán, szillán, csollán MTsz.) > csalán, *csávárint > csávrint > csórint, *fárágás > fargács > forgács, szl. gramada > *gárámádá > garmada, szl. Ilava > Ilva, tör. japaγi > gypaju, kájábál (MTsz. kiabál a.) > kajbál, ném. kramēr > *kálámár > kalmár, szl. morava > morva, szl. Orava > Árva (népetim.? vö. MNy. 2 : 105), szl. pojata > pajta, szl. ponjava > ponyva, sz. povijalo > pólya, tör. *šarakan > sárkány, *sáványó > *sávnyó > sónyó, szl. slama > *szálámá > szalma, szl. szraka > > *száraká > szarka, szl. tragovnica > *tárágovnicá > targonca, szl. vojevoda > vojávoda (Oklsz.) > vajvoda > vajda, Zagava (olv. zágyává) > zagyyva (Nyr. 9 : 104), szl. zlatan > *zálátán > Zoltán (? MNy. 4 : 176).

ö: ném. prüeche-féle > *böröhe > börhe (Nyr. 25 : 539), csöröge > csörge, förödik > fürdik, förödő > fürdő, nyörszörög > nyörszög (Nyr. 7 : 344), *öszövé > öszvé > össze, Zekuseu (Anon., olv. széköső) > Szekcső (Nyr. 33 : 124).

o: *Bodori > Bodri, szl. brana > *borona > borna, szl. brüvino > *bervěna > bërěna > borona > borna, *csámogó > csangó és csángó (Erd. Muz. 22 : 136), tör. doloman > dolmány, gabona > gabna, szl. gloginja > *gologinya > *golgonya > galganya (Oklsz.), szl. Glogovac (tót Hlohovec) > Galgóc, halovány > halvány (Nyr. 28 : 367), *hovolag > hólyag (Nyr. 19 : 150), imola > imla: bizonyos fűnem, kabola > kabla, kamora > kamra, szl. klobasa > *kolobász > kolbász (MNy. 6 : 66),

szl. *ključar* > **klucsár* > **kulucsár* > **kolocsár* > *kolcsár*, szl. *krupa* > **kurupá* > **koropa* > *korpa*, *kukorica* > *kukrica*, *lakma* > *lakma*, *lodovérc* > **lodvérc* > *lidérc*, szl. *Milovan* > *Milván* (Mel. Szljövész. I. 2:119 és Nyr. 32:412), *orotás* (MTsz. irtás a.) > *ortás*, szl. *pavozina* > *pózna*, *Porova* > *Porva* (MNy. 4:229), *Prodán* > **Porodán* > *Pordány* (u. o. 4:174), szl. *Radovan* > *Radvány* (Mel. Szljövész. I. 2:125 és Nyr. 32:412), szl. *sluga* > *szulugá* > **szologa* > *szolga*, szl. *syrovatka* > **szirvátka* > **szirvotka* > *szurutyka*: *aludtfej*, *Solomar* (Oklsz.) > *Sólymár*, *tohonya* > **tohnya* > *donyha*: *túnya*, *Torovoj* > *Torvaj* (MNy. 4:229), Anon. *tucota* > *Takta* (Nyr. 33:125), Anon. *turobag* > *Torbágy* (u. o.), **uruszág* > **oroszág* > *ország*, *vajvoda* > **vajoda* > *vajda*, **viszová* > **viszvá* > *vissza*, *zabola* > *zabla* (NyK. 32:361), szl. *žitova* > *Zsitva* (Nyr. 9:104, MNy. 6:114).

Következnének most már azon adatok, melyekben *a* és *e* hangok estek ki az ismert hangtani feltételek mellett.

Tagadhatatlan, hogy ilyenek is vannak, csak hogy hasonlíthatatlanul csekélyebb számmal, és ú. l. némileg eltérő, még szorosabb föltételekhez kötve. Közhasználatú ú. l. csak *Besenyő* mellett *Besnyő*, *tekenő* mellett *teknő* (de vö. Oklsz. és NySz. *tekendő*) és *Vajai* > *Vay*. A nyelvjárási anyagban feltűntek még *cevere* > *cefre*, *csatakos* > *csatkos*, *cserepes* > *cserpes*, *gerebén* > *gerben* (Nyr. 14:200), *habara* > *habra*, *hadara* > *hadra*, *hajadon* > *hajdon*, *hasaló* > *hasló*, *szekeresség* > *szekresség* (MNy. 6. k.). De ha még két-három annyi volna is a számuk, akkor is csak szórványos rövidüléseknek tekinthetők ezek, nem pedig olyan hangtörvényszerű jelenség következményének, amilyenek az eddig felsorolt adatok tekintélyes száma és (amint még ki fog derülni) az egész magyar alaktanban való elsőrendű fontossága miatt a felső és középső nyelvállású rövid magánhangzók kilökését tekintenünk kell. S ha talán mégis valamilyen hangtörvény következményei volnának, akkor ez valószínűleg más hangtörvény lesz, mert aligha lehet véletlenség, hogy *a* és *e* a válogatás nélkül idézett fennebbi példákban mindig csak olyan nyílt szótag után esett ki, mely maga is *-a*, *-e* végű volt. Ennek csak az *aluleső* > *alulsó*, *belüleső* > *belülső*, *inneneseő* > *innenső*-félék látszanak ellentmondani. De ezek valószínűleg megint más szempont alá esnek, mert ezekben ismét ugyanazon mássalhangzón kezdődött mindkét

nyílt szótag. (A *túlsó, külső, hátsó-félék* talán csak utóbb keletkeztek az előbbieket analógiájára).

Itt tehát ú. l. a rövidülésnek olyan fajtájával állunk szemben, melynek hangtani természetét és nyelvi jelentőségének körét az eddigiekétől elválasztva külön kellene tüzetesen megvizsgálni.

V.

Visszatérve tehát eddig felsorolt adatainkhoz, először is azt a tanulságot vonhatjuk le belőlük, hogy nemcsak szóbelsei nyílt szótagban álló *i* eshetik ki, hanem ugyanilyen *ü, u, ö, o, ë, á* is, tehát általában a felső és középső nyelvválású rövid magánhangzók,¹ ha csupa rövid magánhangzós, és közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után állottak.

De a párhuzamosság az egyes jelenségek között még tovább is tart. Az *i* kiesésének tárgyalásakor találtunk olyan adatokat, melyekben az *i* látszólag a szó elejéről (pl. *jed, jeszt*), végéről (pl. *mög, el*), vagy első tagjából esett ki (pl. *hjába, kját*). Ugyanilyen helyzetben eltűnik néha a többi magánhangzó egyike-másika is.

Ahogy összetételből sikerült megmagyaráznunk a *jed, jeszt, ifju, szomjas*-féle alakok keletkezését, éppen így kell az *ajándék* szónak szék. *jándék (vándék)* mellékalakjának magyarázatában is az igekötős *mögajándékoz* (illetőleg régibb **mög-ajándékoz*, esetleg **mögéjándékoz*) alakból kiindulnunk. E *mögajándékoz* alak ugyan véletlenül nincsen meg a MTsz. anyagában, de biztosan tudom, hogy a hétfalusi csángó nyelvjárásban egészen közönséges, s a Székelyföldön is hallható, mert onnan való jegyzeteim között is többször előfordul. *Mögajándékoz* mellett pedig egészen természetes, hogy ugyanott *ajándék* helyett is *jándék*-ot mondanak. Egy más idetartozó példa az ismeretes *azután > aztán* rövidülés.

Csakis az összetétel adta meg a lehetőségét annak is, hogy a *falu* szóvégi *u*-ja elveszzen a *folnagy* szóban, és ugyanez a körülmény mutatja meg az utat, amelyen a *Havasalföld* alaki fejlődését is megérthetjük. Ez a tartomány tudvalevőleg nem olyan képtelenség miatt kapta nevét, mintha havas is meg alföld is volna egyszerre, hanem régebben

¹ Megjegyzem ugyanis, hogy az *á* hang az én meggyőződésem szerint nyelvválását tekintve az *o, ë* sorába tartozik.

Havaselföld volt a becsületes neve, amiben a régi túl jelentésű *elve* névutó rejlik. Eredetileg tehát nyilván *havas elvi*, azaz havason túl való földnek nevezték, az *elvi v-jének* elveszte után pedig **Havaseliföld*-ből *Havaselföld*, majd meg az *Alföld* szó népetimológias hatása alatt *Havasalföld* lett.

Hát *Erdély* hangalakját nem lehetne-e talán szintén ilyen módon megmagyarázni? Mert hiszen ebben is az *elü* névutó rejlik, s arra nem lehet gondolni, hogy ez az *elü* talán akkor vesztette volna el szóvégi magánhangzóját, mikor a *Fehérü váru* félek, mert ez még későbben is *ü*-vel hangzott (vö. Oklsz.). Azt hiszem, hogy igen, még pedig közelebbről a következő módon. *Erdé elü* valamikor annyi volt mint *Erdő-elve*, erdőn túli vidék. Helyragokkal így mondták: *Erdéelüben*. Ezzel az *ü* már olyan hangtani helyzetbe jutott, melyben könnyen kieshetett s e leggyakrabban használt *Erdéelben*, *Erdélben*, *Erdélbe*, *Erdélből* alakok¹ hatása alatt lépett a szabályosan *-ü* végű alanyeset helyébe is a belőlük elvont *Erdél* alak. Ebből utóbb, nem is oly igen régen, a számos esetben tapasztalható szóvégi *l > ly* változással *Erdély* lett.

Az *i* kiesésére vonatkozó adatok tárgyalása alkalmával megbeszélte *csál*, *gyák*, *Gyenes*, *hjába*, *kábál*, stb. analógiájára végül nem lesz nagy merészség, ha a *hová > há*, *lěány > lány*, *něhány > nyán*, **rājólam* stb. *> rólam*, *rěám* (esetleg *rājám*) stb. *> rám*, **těvé-tová > tétova*, **tövőlem* stb. *> tőlem* fejlődéseket is ugyanilyen módon merem magyarázni. T. i. úgy, hogy olyan szókakozatok keretében keletkeztek, melyekben megvoltak a magánhangzó kiesését lehetővé tevő hangtani feltételek. Az ilyen úton keletkezett dublettek közül az analógia hatásának kiszámíthatatlan esélyei szerint aztán némelyek ismét eltűntek (a legtöbbnek egykori létéről bizonyára tudomásunk sincsen), mások azonban egy-egy kisebb-nagyobb nyelvújításban, vagy éppen az egész magyar nyelvterületen is győztesek maradtak. Én legalább e *rám*, *lány*-féle alakok keletkezésének más elfogadható magyarázatát nem tudom elképzelni.

VI.

Az eddig bemutatott példák hosszú sorának áttekintése közben fölmerül még egynéhány kérdés, melyeket közelebbről meg kell vizsgálnunk.

¹ Vö. *Havaselföld* el ki rekedve. NySz. *elv* a.

Feltűnhet így először is az a sajátosságos jelenség, hogy látszólag teljesen azonos típusú szavak néha egy, néha meg két szótaggal rövidültek meg. Vö. pl. *měděnica* > *meděnce* és *povijalo* > *pólya*. S ha külön-külön behatóbban megvizsgáljuk e két csoportot, akkor még mindegyiken belül is eltérő jelenségeket észlelhetünk. Nevezetesen az utóbbiban azt tapasztalhatjuk, hogy *pavozina* > *pózna*, *povijalo* > *pólya* és *vojevoda* > *vajda* 2. és 3., (*glavatica* >) **gálaváticá* > *galóca* és *Verovitica* > *Verőce* 3. és 4., (*brekovica* >) **bėrėkovicá* > *barkóca*, (*tragovnica* >) **tărăgonicá* > *targonca*, *Topolovica* > *Taplóca* pedig 2. és 4. szótagjuk magánhangzóját veszítették el. Az előbbi csoportbeliek között pedig némely esetben (pl. *měděnica* > *meděnce*) a szó végéhez közelebb eső magánhangzó tűnt el, más esetben meg (pl. *bėrėkinya* > *berkénye*) a szó elejéhez közelebb eső, holott mindkét csoport szavai egyaránt négy szótagúak voltak és mind a második, mind a harmadik szótag magánhangzójára nézve egyaránt fennállottak kiveszhetésének eddig megállapított föltételei. Mi lehet ez eltérő fejlődéseknek oka?

Próbálkozzunk meg előbb az első csoportbeliek különféle magaviseletének magyarázatával, mert ez könnyebb feladatnak látszik.

Az idetartozó adatokat összegyűjve alkalmasint az a körülmény fog először föltűnni, hogy sokkal nagyobb azon szavak száma, melyekben a szó végéhez közelebb eső magánhangzó maradt el, mint az ellenkező tipushoz tartozóké. A *měděnica* > *meděnce* típusúak száma harminc körül van, míg a **bėrėkinya* > *berkénye*-típusra ezenkívül még csak a *galganyát* (Oklsz.), *garmadát*, *káptalant*, *kukricát* (MTsz.), *Tėrbėgócot*, *turbolyát* és *vajvodát* tudom idézni. Sőt *garmada* is csak abban az esetben tartozik ide, ha csakugyan a szl. *gramada* nem pedig esetleg a szintén meglevő szl. *grmada* vagy *gromada* alakot vettük át.

Először arra gondoltam, hogy ez a különbség talán a két-féle típus eredeti hangsúlybeli viszonyaiból származhatnék, de meggyőződtem róla, hogy ez a feltevésem tarthatatlan. Aztán ismét arra, hogy talán a kiesett (vagy ki nem esett) magánhangzót megelőző és követő mássalhangzók természetében lehetne az ok, de minden elképzelhető ilyen szempontból való vizsgálódás hiábavalónak bizonyult. Végül még a két kieshető magánhangzó minőségében és egymáshoz való viszonyában próbáltam megtalálni a rejtett okot, s ez az utolsó kísérlet végre a kívánt eredményre vezetett.

Hogy ezt az eredményt megismerhessük, csoportosítsuk azon idetartozó adatokat, melyeknek rövidülés előtti teljes alakját ismerjük, vagy legalább biztosan kikövetkeztethetjük, aszerint, hogy milyen magánhangzó tűnt el bennük. S minthogy a két nyílt szótagban vagy két különböző, vagy két azonos magánhangzó állhat, csoportosítsuk a példákat még ezen szempontok szerint is külön-külön. A két egymásután következő szótaggal való rövidülés kérdését azonban jó lesz egyelőre mellőzni, mert most még úgysis lehetetlen volna megmondanunk, hogy milyen sorrendben tűntek el ilyenkor a magánhangzók.

A rövidülés jelenségeinek tanulmányozását az *i* hang ki-lökése példáinak összegyűjtésével kezdtük volt meg, tartjuk meg tehát most is ugyanezt a sorrendet s lássuk először is azt, hogy milyen más magánhangzókkal szemben esett ki az *i*.

Tehát *i* esett ki *a*-val szemben 7 esetben (**galávatica*, *gibanica*, *Katalina*, **kopányica*, *opatica*, *pijavica*, **szalanina*), *è*-vel szemben 10 esetben (*bërekinya* > *berëknye* Oklsz., **Gëlënicà*, *komenica*, *kiselica*, *kočenina*, *mëdënica*, **szëlënicà*, *szëmërice*, **vërejicà*, **vëtëriło*), *o*-val szemben 11 esetben (**bërëkovicà*, **Jeronimos*, *motovilo*, **ojonicà*, *Regovica*, *samonica*, *Topolica*, *Topolovica*, **tàragonicà*, *Veronika*, *Verovitica*), *u*-val szemben két esetben (*capitulum*, *rukunica*). — Azt mondhatnók tehát, hogy bármelyik más magánhangzóval szembekerülve, mindig az *i* esett ki, ha *Tërëbigoszt*-ból nem lett volna *Tërbëgóc*, ha nem állana az Oklsz.-nak egyetlen egy *berecne* adatával szemben régebben is, ma is mindig *berkënye*, s ha nem találunk volna az Oklsz.-ban egy *galganya* (< *gloginja*) és a MTsz.-ban egy *kukrica* alakra is.

Az *u* csak *i*-vel került szembe két és *è*-vel egy alkalommal. Ilyenkor, mint láttuk, mindig az *i* tűnt el, ép így az *è* is a **tërebulya* szóban. Itt tehát azt mondhatjuk, hogy a veláris magánhangzóval szemben mindig a palatális tűnt el.

Az *è* *i*-vel összekeverülve, mint fennebb láttuk, 10 esetben megörződött, de kétszer (*bërekinya* > *berkënye*, *Tërëbigoszt* > *Tërbëgóc*) mégis kiesett. Épígy kiesett az *o* és *u* hangokkal szemben is (**tërebulyà*, **bërëkovicà*). Ha tehát *berkënye* és *Terbegóc* nem volna, megint az mondhatnók, hogy a palatálisabb képzésű esett ki.

Az *a*-ról is tudjuk már, hogy *i* ellenében 7 esetben megmaradt, de már *o*-val szemben (**tàragonicà*, *vojávoda*) eltűnt.

Ez a tapasztalat tehát ú. l. ismét megerősíti azt az eddig tett észleletet, hogy a hátrább képződő magánhangzóval szemben az előbbre képződő esett ki.

S ugyanezt látszik megerősíteni végül még az *o* viselkedéséből levonható tanulság is. 13 esetben került ugyanis szembe az *i*-vel, egy esetben az *ě*-vel, kettőben az *a*-val és mindig győztesen állotta meg helyét — csak *kukorica* mellett találunk *kukrica* alakot is, s az Oklsz.-nak *galgánya* adatában is nem az *o*, hanem az *i* helyén álló magánhangzó őrződött meg.

Mielőtt a talán már megsejthető, de tisztán még nem látszó szabályosságot behatóbban kutatónk, lássuk még, hogy mi történik akkor, ha mindkét nyílt szótagban azonos magánhangzó áll.

Az *i—i*, *ě—ě* összes esetei (*Dominicus*, **kálinicá*, **kobilicá*, **kobiliná*, **székiricá*, **tovarinicá*, **szēmērēka*) egyhanguan azt bizonyítják, s ezt megerősíti még a **galavaticá* tanuságtétele is, hogy két azonos magánhangzó közül a második esik ki. Csakhogy *Topolovica*, *Gologovac* és **garamada* már megint külön úton járnak, két kieshető *o*-juk és két *a*-juk közül t. i. nem a második, hanem az első esett ki.

De vizsgáljuk csak meg egy kissé közelebbről ezeket a makrancos adatokat.

Topolovica-ban *i* és *o* hangok kerülvén egymással szembe, a fennebbi 11 példa tanusága szerint előbb az *i* esett ki, lett tehát **Topolovca*, majd **Topolóca*. Akár ebből, akár abból az alakból pedig már csakis egy *o* eshetett ki. S époly így áll a dolog **Gologovac* esetében is, ha t. i. nem az alanyesetből, hanem az époly gyakran használt *-n* ragos **Gologovácon* alakból indulnak ki. Az ebből kieshető *o* és *a* hangok közül megint a szájúregnek előbbi részén képzett *a* esett ki, s ekkor a **Gologócon* s az ennek belső analogiai hatása folytán keletkezett **Gologóc* alanyesetben¹ már ismét csak egy *o* eshetett ki. Ez az *o* valamikor, a fejlődésnek egy korábbi fokán két *o*

¹ A *palóc*, *pokróc*, *daróc*, *gadóc*, *lánc*, *kölönc*, *Kesztölc*, *nyolc*, *kilenc*, *kilinc*, *kökörccs*, *kulcs*, *Gács*, *péncz*, *kedd*, *Fadd*, *fark*, *sark*, *pást*, *ing*, *kong*, *cseng*, *reng*, *peng*, stb., stb. fajtájú alanyeseteket és igetöveket nem szándékozom ugyan ez értekezésem keretében tárgyalni, de röviden megjegyzem itt a *Galgóccal* kapcsolatban, hogy ezek is magánhangzón kezdődő ragos vagy képzős alakokban rövidültek meg s hogy mai alanyesetük vagy igetövíük csak ezekből való elvonás útján keletkezett.

közül ugyan az első volt, de akkor, amikor kiesett, már csak az egyetlen kieshető magánhangzó volt a szóban. Ha pedig eszerint *Taplóca* és *Galgóc*, minthogy bennük csak látszólag esett ki két *o* közül az első, nem mondanak ellent a *Dominicus*, *szēmērēka-félék tanuságának, vajjon nemcsak látszólagos jelenség-e az is, hogy a *garmada* szóban két kieshető *a* közül az első esett ki? Azt hiszem, hogy igen. A m. *garmada* szóval u. is, mint említettem, háromféle szláv alak áll szemben: *gromada*, *gramada* és *grmada*. Az elsőt nem vehetjük át, mert ebből *goromada*-n át föltétlenül *garonda* vagy *garanda* lett volna, ilyen alak pedig nincs a magyarban. Tehát már csak *grmada* és *gramada* közt marad választásunk. Az előbbiből akadálytalanul érthető volna a m. *garmada*, az utóbbiból azonban már csak alig-alig. Nem lehet ugyanis kétség benne, hogy egy szláv *gramada* legelőbb is **gărămádă* lett volna a magyarban. A *Dominicus* > *Domonkos*-féle 8 eset egybehangzó tanusága szerint most már azt kellene várnunk, hogy e **gărămádă* alakokból is a két kieshető *a* közül a második essék ki. Ez azonban nem történt meg, mert ebben az esetben a szó ma *garánda* vagy *garonda*, *garanda* volna, ilyen alakoknak azonban sehol semmi nyomuk. **Gărămádă*-tól csakis úgy juthatnánk el a mai *garmadá*-hoz, ha föltételezzük, hogy itt a két kieshető magánhangzónak elseje esett ki. Csakhogy ez megint megokolhatatlan »kivétel« volna azon szabály alól, amely mellett a *Dominicus* > *Domonkos*-félék egyhangu tanuságot tesznek. Ilyen körülmények között tehát melyik eredet a valószínű, a *grmada*-ból való-e, vagy a *gramada*-ból való? Kétségkívül az előbbi.

Kimondhatjuk tehát, hogy *garmada* szavunk története nem is tartozik e tanulmány anyagához s ezzel most már akadálytalanul kimondhatjuk azt is, hogy: ha mindkét nyílt szótagban ugyanaz a magánhangzó állott, akkor ketjük közül mindig a második esett ki.

Térjünk most már vissza a többi magyarázatra szoruló példához is.

Az *i* ki nem esése miatt ilyenek találtuk a **Tërbi-goszt* > *Terbegóc*, *bërëkinya* > *berkénye*, *gloginja* > *galganya* (Oklsz.), *kukorica* > *kukrica* (MTsz.) fejlődéseket.

Nem akarok elébe vágni a rendszeres fejtegetésnek, azért e helyen pusztán csak annak előleges bejelentésére kell szo-

ritkoznom, hogy ez értekezés végén ki fog derülni, hogy a magánhangzónak *k* és *ny*, valamint *g* és *ny* közül való kiesésének hangtörvényszerű akadályai vannak, hogy tehát eszerint a *berkénye*, *galganya* alakokban nincsen semmi szabálytalanság.¹ Sejttem, hogy annak is ilyesféle oka van, hogy **Tërebigoszt* *i*-je sem esett ki *b* és *g* közül, de meg kell vallanom, hogy ebben az esetben még nem látom tisztán az eltérő fejlődés hangtörvényszerű okát. Hogy végül egy fehérmegyei paraszt valamikor, talán kissé sietős vagy hadaró beszédében, *kukricá*-nak mondta az országszerte *kukoricá*-nak hangzó szót, s Király Pálnak egy tanítványa ezt a talán csak véletlen *kukricá*-t véletlenül fölvette tájszógyűjteményébe, az még nem nyom sokat a latban. Ez valóban olyan csekély jelentőségű dolog, hogy bátran figyelmen kívül hagyható.

Ha tehát az egy *Tërbëgóc*-tól egyelőre eltekintünk, akkor a két különböző minőségű magánhangzó kiesése közötti viszony az összes többi adatokban a következő: *i* kiesett az *ë*, *á*, *o*, *u* hangokkal szemben, *ë* *o*-val és *u*-val, *á* pedig *o*-val szemben. (Olyan példák, melyekben *ë* *á*-val, *á* *o*-val és *u*-val kerültek volna szembe, véletlenül nincsenek). Ebből pedig az a szabály vonható le, hogy: ha a két nyílt szótagban különböző minőségű magánhangzók állottak, akkor kettejük közül mindig az esett ki, amely a másikhoz viszonyítva a szájüregnek előbbre eső részén képződött.

Az e fejezet elején fölvetett kérdések egyikére, t. i. arra, hogy miért tűnt el a két kieshető magánhangzó közül egyszer a szó elejéhez, másszor meg a szó végéhez közelebb eső, ezzel már megfeleltünk, mert minden egyes esetre nézve megadja a választ az imént megállapított két szabály valamelyike. S e szabályok szemmeltartásával most már könnyű lesz a további kérdésekre is megfelelni, t. i. arra, hogy miért esett ki ugyanegy szóból néha két szótag is, s miért hol a 2. és 3., hol a 3. és 4., hol meg a 2. és 4.

A 2. és 4. szótagban való rövidülés esetei mind olyan természetűek, hogy öttagu szóban három közvetlenül egymás után következő szótag magánhangzójára nézve állottak fenn a kiesés feltételei (**Gologovacon*, **bërekovica*, **táragonica*,

¹ A *bërekinya* > *bëreknye* fejlődés (Oklsz.) eszerint hangtörvényellenes volna és külön magyarázatra szorulna.

Topolovica) és a leghatalmasabb képzésű magánhangzó a 4. szótagban állott, tehát ennek kellett legelőbb kiesnie. Ezzel azonban a 3. szótag zárttá vált, s így most már másodizben csak a 2. szótag rövidülhetett meg.

Könnyen megérthetjük azt is, hogy miért vesztették el **galavatica* és *Verovitica* 3. és 4. szótagjukat. **Galavatica*-ból természetesen legelőbb az *i*-nek kellett kiesnie, lett tehát belőle a *t* és *c* összeolvadásával **galavácá*,¹ a még szóba jöhető két *a* közül most már (a *Dominicus* > *Domonkos*-félék tanúsága szerint) a másodiknak kellett kiesnie, lett tehát belőle **galavácá* és ebből végül *galóca*. *Verovitica*-ból is a két *i* közül természetesen a másodiknak kellett előbb kiesnie, lett tehát belőle a *t* és *c* összeolvadásával **Vërovicá*, ebből meg, minthogy *o* és *i* közül előbb a palatálisnak kellett kiesnie, **Vërovácá*, majd *Veróce*. A *Veróce* alaki fejlődésének az előbbieket analógiájára elméletileg kikövetkeztetett történetét szinte hajszálnyira megerősíti az a nyelvtörténeti adat, hogy *Veróce* nevét a XI. és XII. sz.-ban *Wereueca*-nak írták (vö. M. Ny. II. 55), amit valószínűleg *vërevicá*-nak, esetleg talán *vërovicá*-nak kell olvasnunk. Ebből a fontos nyelvtörténeti adatból ugyanis kétségtelenül kiderül, hogy *Verovitica* hiányzó két *i*-je közül csakugyan előbb a második tűnt el. (Mert ha az első tűnt volna el előbb, akkor *Wereutica* írást kellene várnunk). Elméletileg kikövetkeztetett fejlődési sorozatunk tehát csak annyiban szorul kiegészítésre, hogy a *Wereueca* írás tanúsága szerint a föltételezett **Vërovicá* előbb még egy kis magánhangzóilleszkedésen ment keresztül s csak e közvetítő *Vërevicá* fokon át lett belőle **Vërevácá* > *Veróce*.

A szl. *pavozina*, *povijalo*, *vojevoda* négy szótagúak voltak, s így természetesen csak 2. és 3. szótagjuk elvesztésével rövidülhettek *pózná*-vá, *pólyá*-vá és *vajdá*-vá. Ez utóbbival könnyen végezhetünk, de már *pózna* és *pólya* magyarázata valamicskével nehezebb.

Ú. i. hogy a szl. *vojevoda*-ból legelőbb is magánhangzó illeszkedéssel *vojávoda* lett (vö. Oklsz.) s ebből az *a* szabályszerű kiesésével csakhamar *vajvoda* lett, majd meg idővel a szótagzáró mássalhangzó után álló szóbelsei *v* kiesésével (amit

¹ Hogy miért lett ennek ellenére *opatica*-ból mégis *apáca*, azt tudni vélem ugyan, de magyarázatára nem térhetek ki ezúttal.

**běrvěna* > *borona* **Havaselviföld* > *Havaselföld* eseteiben is láttunk), **vajoda* > *vajda*.¹

A *póznára* vonatkozólag először is meg kell jegyeznem, hogy Miklosichnak azon föltevése, hogy »m. *pózna* aus klr. *pauczyna*« (EtWb. 56—57) nem lehet helyes, mert egyetlen egy kisorosz (rutén) jövevényszavunk sem terjedt el az egész magyar nyelvterületen. Szlovén jövevényszavainkról ezt ma már aligha lehetne ilyen határozottan állítani. Asbóth azonban mégsem a szlovén *pavozina*-ból magyarázza szavunkat, hanem egy óbolg. **paqzina* alakból, és pedig a következő módon: **paqzina* > **páonzina* > **páúzina* > **páuzina* > **páuzina* > *pózna* (Jag. Festschr. 242). Nem mondom, hogy ez a fejlődési sorozat hangtanilag teljesen lehetetlen volna (bár a föltételezett *á*, és *Ágoston*, *Pál*, meg *augusztus* havának népies *águsztus* ejtése, továbbá pl. *bekáfol*, *cinngrát*, *rápsic*, stb. miatt **páuzina*-ból inkább *pázna* alakot várnánk), de talán mégsem szükséges egy föltételezett alakból kiindulunk és ennek olyan továbbfejlődését föltételeznünk, melynek hangtani helyességéhez még némi kételkedés is fér, mikor kiindulhatunk a valósággal meglevő *pavozina* alakból is, melynek a mai m. *pózná*-val való egyezése az eddigiek után egy cseppet sem kétséges, s még a fejlődés útjának nyomról-nyomra való követése sem okozhat komoly nehézséget. A *motovilo* > *matóla*-féle 11 eset példája alapján nem habozunk kijelenteni, hogy *pavozina* is *i* hangját vesztette el előbb. Csakhogy hogy lett e **pá-voz-ná* alakból *pózna*, mikor az *o* itt már zárt szótagban állott? A *malina* típus módjára már nem érthető meg a további rövidülés, de könnyen érthető más módon, ha t. i. föltesszük, hogy miután az *á*-ból *a* lett, ezen *a* és *o* közül előbb kiesett a *v*, s hogy e **paozna* két szomszédos magánhangzója aztán a hiátus elkerülése végett hosszú *ó*-vá vonódott össze. (Kiindulhatnánk különben akár egy szl. **povozina* alakból is, mert e határozószó *pa* alakja *po* alakkal is váltakozik, s akkor **povozna* még biztosabban *pózná*-vá vonódott volna össze.) Ez a jelenség tudvalevőleg különösen a nyugati nyelvjárasterületen nagyon gyakori, a *pózna* alak, eszerint alighanem dunántúli eredetre mutat, s így ez a körülmény is támogatni látszik a szó szlovén származását.

¹ Hogyan olvasandó és értelmezendő az Oklsz.-nak 1366. évi *Woyada* adata, azt nem tudom.

A *pólya* szó történetében is kétségtelennek tarthatjuk azt, hogy a szl. *povijalo* a magyarban legelőbb **povjalo*-vá rövidült. De a további rövidülés magyarázata már megint egy kis nehézséget okoz. Mert hogyan jutunk el ettől a régi *póla*, mai *pólya* alakhoz, mikor a **pov-já-lo* *á* hangja már zárt szótag után állott? Ugy látszik első pillanatra, hogy **povjalo* csakugyan elveszthette a szóbelsei magánhangzót zárt szótag után is, mert a m. *pince* se lehet egyéb, mint a szl. *pivnica* és a m. *targonca* se egyéb, mint a szl. *tragovnica*. De ha közelebbről tekintjük ez adatokat, mindjárt lényeges különbséget veszünk észre közöttük. Azt, hogy *pince*, *targonca* szavainkban az egykori *v* nyomtalanul eltűnt, *pólya* szavunkban azonban igenis megvan a *v* nyoma a hosszú *ó*-ban. Az előbbieket fejlődését meg fogjuk érteni, ha arra gondolunk, hogy a magyarban elég gyakran kiesik a szótagzáró *v* anélkül, hogy a megelőző magánhangzón nyomot hagyna (pl. *iszik*, *aloszik*, *lehet*, *tégyn*, *szék. fekésznek*, stb.) bátran feltehetjük tehát, hogy *pivnica*-ból *tragovnica*-ból is előbb **pinica*, **tragonica*, **tারণica* lett a magyarban s aztán ebből már egészen szabályosan *pince*, *targonca*. Egyszóval, nincsen semmi kényszerítő okunk feltenni azt, hogy a kérdéses magánhangzók e szavakban zárt szótag után estek volna ki. A **povjalo* > *póla* > *pólya* fejlődést azonban nem magyarázhatjuk ilyen módon, mert itt a *v* nem esett ki, amint ezt a *pólya* hosszú *ó*-ja nyilván bizonyítja. (Vö. ezzel szemben *targonca*, rövid *o*-val). De **povjalo* > **pójalo* > *pólya* fejlődésre is alig gondolhatunk, mert eddig egyetlenegy példáját se találtuk annak, hogy megelőző hosszú magánhangzó után is kiesett volna a nyílt szótag rövid magánhangzója, s **pójalo*-ból még az *á* kiesésének feltevésével sem érthetnők meg a régi *póla* alakot. Nyilván csak az lehetett tehát a fejlődés egymásutánja, hogy az *i* kiesése után a rövidülésnek következő fokaként nem a *v*, hanem a *j* tűnt el (talán **povjalo* helyett való **poviálo* ejtés, miatt), e **povalo* alakból azután szabályosan **povla*, majd *póla*, *pólya* lett.

S ebben találjuk meg végül a választ felvetett kérdéseinknek azon utolsójára is, hogy miért rövidültek meg a *medence*, *berkénye*-félék csak egy-egy szótaggal, holott *pólya*, stb. egymásután kettővel.

Egyszerűen azért, mert bármelyik magánhangzó veszett is ki előbb a *medénica*, *berékinya*-félékben, a másik magán-

hangzó ezáltal már feloldhatatlanul zárt szótagba vagy ilyen szótag utáni helyzetbe jutott, a kiesés feltételei tehát reá nézve megszűntek. A *pólya* fejlődése történetében azonban a *v* utáni *j* okozta a megelőző szótag zártságát, s mihelyt ez a *j* eltűnt, e szótag már ismét nyílt volt és ezzel a másik mássalhangzó számára is meg voltak adva a kieshetés föltételei. Ép így *vajvodá*-ról is föl kellett tennünk, hogy csak azután rövidült meg másodizben, miután a *v* eltűnésével előbb **vajoda* alakot öltött volt. S a *t*-nek a *c* kettős mássalhangzóba való beleolvadásával a *gálavática* és *Verovitica* esetében is nyitva állott a további rövidülés útja.

VII.

**Povjalo, pivnica, tragovnica* és *vajvoda* másodszeri rövidülését úgy találtuk érhetőnek, hogy föltételeztük előbb a *j* és *v* kiesését. Vannak azonban mégis esetek, s nem is igen csekély számmal, melyekben egy nyílt szótag felső vagy középső nyelvallású rövid magánhangzójának megelőző zárt szótag után való kiesése is tagadhatatlan.

Hogy pl. szl. *ponjava*-ból (s még egy-két ehhez hasonlóból) m. *ponyva* lett, azon végre is nem csodálkozhatunk, mert ez a szl. *ponjava* mindjárt **ponyáva*-ként jött át a magyarba s ebben az alakjában az *á* kiesésének az eddigiek szerint már szintén nem volt semmi akadály. De már pl. *muszka* szavunk régibb *moszkvá*-n át (vö. MNy. V. 342) ú. l. egy még régibb **moszkova* alakra megy vissza. És *esztërha, esztërhéj* mellett is van *esztre, esztri, isztre, isztri*, (bizonyára **esztëré* alakból) *osztoró, ösztörü* mellett *osztró, esztró*, a félig tréfás *majsztram* pedig **majsztruram* közvetítésével kétszeresen is rövidült ilyen módon *majsztër uram*-ból. Ilyen fejlődés továbbá *esztováta* mellett *eszváta*, ami közveitő. **esztvátá*-ra enged következtetni, és *ösztvér* mellett *ösztvér, visztér* (Nyr. 19 : 153). *Kesztyü* szavunk etimologiailag a. m. kéz t v ő, alaki fejlődése tehát ez volt: **kesztvő* > **kesztvő* > *kesztő* > *kesztyü*. *Körösztjén* szavunk is Asbóth szerint óbolg. *kristijanü* (NyK. 18 : 352). Ilyenek továbbá még: *bástya* < ol. *bastia, bestye*, < m. *bästija, ostya* < szl. *oštija, sekrěstye* < szl. *šakrištija* (Mel. Szljöv. I. 2 : 399), *István* < **István* < szl. *Stevan, mostha* (CzF.) < *mostoha*. Mikor *álm*-ből *álom* lett, akkor a ném. eredetű *sturm*-ből is **sturum, *storom, *ostorom*-nak kellett lennie, ma

pedig *ostrom*-nak hangzik ez a szó. *Mestër uram*-ból (mint *majstër uram*-ból) *mëstruram*, majd *mëstram* lett és *mestër embër*-ből is *mestrebër* (Nyr. 4 : 554). Hogy *Krisztus* urunk neve a hangtörvényszerű *Kirisztus* helyett a nép száján is meglehetősen általánosan *Krisztus*-nak hangzik, az lehet ugyan a hivatalos egyházi nyelv hatása is, de lehetséges, hogy ebben a gyakori *Jézus Krisztus* kapcsolatnak is része van.¹ Ezekhez hasonlók még *puzdura* < *puzdra* s *rözsgye* és *rázsgya* a szl. *roždije*-val és *raždije*-val (MNy. VI. 19) szemben.

De másféle hangtani helyzetben is gyakori a magánhangzó kiesése zárt szótag után is. *Polturá*-ból pl. *poltra* lett, **töltösér*-ből (< **töltösél*? vö. Nyr. 31 : 180) *tölcsér*. Ú. i. a szl. *Tulcsava*-val egy a m. *Tolcsva* (vö. Nyr. 32 : 412 is) és *Jolsva* (Melich barátom sz. felvilágosítása szerint) a szl. *jolicha* (égerfa) melléknévi *jolšava* származékából való. Bizonyára ilyen rövidülés *Moldová*-ból *Moldva*. *Algyógy* és *Félgyógy* is az én véleményem szerint csak **Al-Diódi*, **Fél-Diódi* alakokból keletkezettek, s a *rudnál kívül*-féle kifejezésekből vált ki ismeretes módon a *nélkül* névutó. De még mindig nem értünk a sorozat végére. A Brassó megyei *Tatrang* patak (innen a hétfalusi csángó *Tatrang* község neve is) Árpád-kori oklevelekben *Tortilon* alakban fordul elő. A hangtani fejlődést már most körülbelül ilyennek képzelhetjük: *Tortilon* > **Tortlon* (vö. erd. szász *Tartlau*) > **Tatrang* > *Tatrang*. (A szóvégi *g* a *rozmaring*-félékből ismeretes járulék mássalhangzó).

A m. *ártány* továbbá Gombocz szerint tör. *artayan*-ból származik és a lat. *guardian*-ból is *gárgyán* lett a magyarban. Úgy látszik, hogy a 'járom bélfája' jelentésű *bërce* is nem más, mint magashangú párja egy **borca* alaknak, mely az előbbieik módjára az ugyanilyen jelentésű *bordica*-ból keletkezett. Az eredetibb *ontora* (vö. Asb. Szl. szók 37) mellett van továbbá *ontra*, *condora* mellett *condra*, *kántor uram* mellett *kántram*. A *létra* szónak a NySz. adatai szerint ez a története: *lajtortja* > *lajtora* > *lajtra* > *létra*. A *garabonciás diák*-ból is *garaboncás* lett. Ezeknek példájára a *néhány*-nak népnyelvi *nyán* változatában is az *ënnéhány* > *ënnéján* (= egy néhány) ejtésből való

¹ Hogy pl. *krajcár*, *gróf* s más effélék is olyan szívósan megtartják a két mássalhangzón való szókezdetet, azt részben talán szintén az olyan szólamok hatásának lehetne tulajdonítani, amilyenek pl. *husz krajcár*, *Andrássy gróf*, stb.

kiválást fogunk láthatni. Idetartoznak végül még *annyian* > *annyan*, *amennyien* > *amennyen*.¹

Az adatoknak ezen hosszú sora után, melyekben kétség-telenül zárt szótag után is megfigyelhettük a nyílt szótagos rövid magánhangzó eltűnését, most már föllélekzelhetnénk egyet, de még van egy kis pótolni valónk. A *Novigrad* > *Nógrád* fejlődésben ugyanis (legalább magyar szempontból, vö. Nyr. 21 : 471) azt látjuk, hogy ilyen magánhangzó még magából a zárt szótagból is eshetik ki. Ezt bizonyítja a szl. *Vladislav* > m. *László* is. A két mássalhangzón való szókezdet miatt ugyanis a *v* elmaradt, **Ladisláv*-ból aztán **Látszló* lett, s ebből a hármas mássalhangzótorlódás elkerülésével a mai *László*. Ugyanezt mutatja továbbá a *registrum* > **rejstrom* > *lajstrom* fejlődés, s csak így érthetjük meg a magyar népnek *sten jónapot* köszönését. Ez t. i. csakis az *aggyonisten j. n.* > **aggyonsten j. n.* kapcsolatból rövidülhetett, ebben pedig az *i* a zárt *nis* szótagból esett ki. Könnyebben fogjuk most már megérteni *nincsen* tagadó igénk etimológiáját is, mely Szinnyei magyarázata szerint tudvalevőleg a *nem is van* szavak elhomályosult összetétele (NyK. 33 : 244). Az előbbieket szerint t. i. körülbelül ilyen volt az alaki fejlődése: **nēmēsvan*, > **nēmsvan* > **nēmсен* > **nēnsen* > *nēncsen* > *nincsen*. Megemlítendő végül még e sorozatban, hogy az *alulsó*, *felülső*-féle melléknevekből is *alsó*, *felső* lett.²

Minde szavaknak alaki elváltozása annyira hasonlított az előbb tárgyalt nagyszámú *malina*-féléken íapasztalt változáshoz, hogy lehetetlenség föltennünk, hogy itt más hangtani jelenséggel állanánk szemben. Igyekezzünk tehát már most végére járni annak a föltűnő körülménynek is, hogy miért vesztett el a magánhangzó mindez esetekben zárt szótagban vagy zárt szótag után is.

Eleve is bizonyos, hogy az ok csak olyas valami lehet, ami mind a közel ötven esetben közösen megvan. Ha ilyen közös elem keresésének szándékával kissé jobban szemügyre

¹ A Ném. Glossz-beli *ronchya* és a mai *roeska* viszonya csak látszólag olyan mint a fennebbieké. (Vö. NyK. XXXII. 363., Nyelvtud. I. 15 és Jag. Festschr. 244.)

² A *pálca*, *medēnce*, *kapca*, *jérce*, *lóca*, *bölcs*, *ács* és *kalcsár*-féle esetek természetesen nem tartoznak ide, mert a *c* és *cs* csak kettős mássalhangzók, *t* elemük is tehát már a következő szótaghoz tartozik, s így a megelőző szótag ez esetekben mindig nyílt volt.

vesszük ez adatokat, csakhamar fogunk is ilyet találni. A magánhangzók kilökése után összekerült mássalhangzó csoportok (az idetartozó adatok közlésének sorrendjében) a következők voltak: *szk·v, szt·r, szt·v, szt·j, st·j, st·v, st·h, st·r, sk·r, zd·r, zsd·j, lt·r, lt·s, lcs·v, ls·v, ld·v, ld·j, lk·v, rt·l, rt·γ, rd·j, rd·c, nt·r, nd·r, jt·r, nn·j | v·gr, d·szl, j·str, n·st, m·sv, l·ls.* (A pont a kiesett magánhangzó helyét jelöli.) — Közös vonása tehát mindezen csoportoknak az, hogy az a szótagzáró mássalhangzó, mely nem volt képes megakadályozni a magánhangzók kiesését, mindig réshang volt.

Ennek a szabálynak csak *No-vig-rád, majszt-ru-ram. mäst-ru-ram* és *la-jist-rom* mondana ellent, de éppen a többiekből levonható tanulság bizonyítja, hogy ezeknek *No-vi-grád, majsz-tru-ram, mäs-tru-ram, la-jis-trom* szótagolás következtében kellett elveszíteniök magánhangzójukat. Ilyen szótagolás mellett pedig a magánhangzó eltünése nem ellenkezik az eddig talált szabályokkal. A *Novi-grád* > *Nógrád* fejlődés a *malina*-tipushoz tartozik, a *la-jis-trom* > *lajstrom, mäs-tru-ram* > *mäs-tram*-féle fejlődés pedig olyan mint a többi, amelyekről legutóbb szóltunk.

Ezzel az eredménnyel egyelőre meg is lehetünk elégedve. De csakis egyelőre, mert az eddig tárgyalt hangtani jelenségeken végig tekintve, már ismét egy újabb problémán akad meg figyelő szemünk. Ha *artayan, bordica, gvardian*, s más ezekhez hasonlók — nevezzük őket a rövidség kedvéért **ostrom*-tipusnak — zárt szótag után is elveszthették nyílt szótagos magánhangzójukat, miért nem *berkénye* és *turbolya* is, holott a hangtani helyzet (legalább amennyire a kérdést eddig ismerjük) mindkét csoportban teljesen azonos?

A nyelvi jelenségek okainak fürkészésére serkentő ösztönünket azonban most egyelőre túrtöztetnünk kell, míg meg nem vizsgáltunk előbb még egy másik kérdést is.

VIII.

A *malina*-tipus képviselőiből az V. fej. elején azt a tanulságot vontuk volt le, hogy: sok magyar szó belsejének nyílt szótagjából kiesett egy felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzó, ha csupa rövid magánhangzós, és közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után állott. Az *ostrom-* és *lajstrom-*tipus képviselői azonban megtaní-

tottak arra, hogy sem a megelőző szótagnak nem kell okvetetlenül nyílnak lennie, sem pedig annak a szótagnak, amelyből a magánhangzó kiesett. S ez a tapasztalat most már gyanakodóvá tehet bennünket a föllállított szabály egyéb föltételeivel szemben is. Mielőtt tehát az eddigi eredményben véglegesen megnyugodnánk, meg kell felelnünk még arra a kérdésre is, hogy vajjon nem eshettek-e ki e rövid magánhangzók talán még más föltételek között is.

Vizsgáljuk meg előbb a kérdésnek azt a részét, hogy valóban csakis rövid magánhangzós nyílt szótag után tűntek-e el a *malina*-típushoz tartozó szavak rövid magánhangzói?

Hogy *pólya* szavunk alaki fejlődésének magyarázatában semmi sem kényszerít annak föltevésére, hogy itt az *a* már csak hosszú magánhangzó után esett ki, azt már láttuk jelen értekezésünk VI. részében. Ennél biztosabb eseteket kellene tehát idéznünk. S ilyenek után keresgélve valószínűleg először is Gyf. Gl. *habrosagben* szava fog eszünkbe jutni, mely a mai *háború* szóhoz viszonyítva, csakugyan nyílt szótagos hosszú magánhangzó után vesztette volna el rövid magánhangzóját.

Hogy miért ejtünk a Gyf. Gl. *habrosagben* alakja ellenére ma mégis *o*-t a *háború* szóban, azt véleményem szerint nagyon helyesen magyarázta Simonyi Nyr. 27:531, mikor a *háborgani*, *háborgás*, *háborgat*, *háborgodik* féle alakok analógiai hatásának tulajdonította az *o* megmaradását. Minthogy t. i. ezek közt és a megrövidült **hábró*, **hábrú* közt nagyon élénk volt az etimológiai kapcsolat érzete, az előbbieik hatása alatt az utóbbiban ismét helyre állhatott az eredetibb *o*. Ebben tehát teljesen megegyezünk. Nem szól azonban Simonyi arról a másik kérdésről, mely minket e helyen első sorban érdekel, hogy vajjon a *b* előtt mindig hosszú *a* hangzott-e? Az én véleményem szerint ez abban az esetben, ha a Gyf. Gl. *habrosagben* alakja csakugyan azt bizonyítja, hogy *hábró* abban az időben általánosan elterjedt hangtörvényszerű ejtés volt (mert nagyon könnyen lehetséges az is, hogy itt csak egy szórványos hangtani jelenség került a barát tolla alá) — éppen nem bizonyos. Mert akkor bizony lehetséges az is, hogy a mai *háború* eredetibb (t. i. Gyf. Gl., K. T. és HB. kora előtti) alakja **háboró* volt s hogy ez az *a* csak akkor nyúlt meg, mikor az *o* kiesése után zárt szótagba jutott. S akkor aztán egy ideig egymás mellett volt egyfelől **hábró*, **hábrojt*, **hábrodik* stb., másfelől

pedig **habor(gat, stb.)*. Az egy tövű, de különböző hangzású alakok kölcsönös kiegyenlítődése következtében utóbb egyfelől behatolt az *á* a nyílt szótagba is (> *háborgat, stb.*), másfelől pedig helyre állott ismét az egyszer már kiveszett *o* (> *háború*). Éppen olyan eset lehetne az én véleményem szerint a **haboró* > *hábró* fejlődés, mint **máliná* > *málna* és **álomo* > *álmo* (v. *álmu*, a tövégi magánhangzó minősége most mellékes) > *álm* > *álm*.

A **máliná* > *málna* és **álomo* > *álmo*-fejlődés felvételével természetesen azt is jeleztem már, hogy ezekben az *á*-t magyar fejleménynek tartom. Azaz nem hiszem sem azt, hogy szláv jövevényszavaink hosszú *á* hangjában valamely óbolgár nyelvj. sajátosság tükröződnék (vö. NyK. 39: 30–36) sem pedig azt, hogy *álm* és *alszik* (< *aloszik, aluszik* < *alovszik!*) a finnugor fokváltakozás nyomai volnának a magyarban.¹ Hogy miért hiszem azt és miért nem ezt, azt lehetetlen e dolgozat keretében csak úgy rövidesen megokolni, meg fogom azonban tenni nemsokára egy másik értekezésemben. De minthogy mostani vizsgálatunk tárgyával úgyszólván kapcsolatban van, elő akarom hozni mégis legalább *sárga* szavunk példáját.

A *sárga* fogalmának kifejezésére nyelvünknek három szava is van: *sár, sárig (sárog)* és *sárga*. Hogy az első mi, azt nem tudom. Hogy a második mi, azt mindenki tudja: a tör. *šarig* átvétele (vö. Gomb. Tör. jöv.). Hogy pedig a harmadik mi, azt a **máliná* > *málna*-típus útmutatása szerint a következő módon magyaráznom. Az eddig felsorolt számos példa analógiája alapján feltehetjük, hogy *sárga* valamikor **sárigá* volt. (Hogy a szó végén *á* vagy *a* volt-e, az itt most mellékes). Ennek **sárig* része világos, de mi lehet a végső *á* vagy *a*? Aligha egyéb, mint a 3. sz. birt. személyrag. De ha az, akkor minek a **sárig*-a lehetett az a **sárig*, amelyet annyiszor emlegettek, hogy végre a legtöbb nyelvjárásban már ragtalan tőszónak érezték? Nyilván nem egyéb, mint a tojásnak a **sárig*-a. Hiszen a tojásnak a fehérjéből is *fehérje* lett, és a 3. sz. birt. személyragnak a tőszóval való összeforradására más biztos példáink is vannak. (Vö. TMNy. 225–26). Ha tehát ma a tojás *sárgájá*-ról beszélünk, akkor ebben éppen

¹ Lehetséges azonban, hogy a mai *álm* és *alszik* együttvéve képviselik az egyik fokot, a mai *olt* pedig a másikat.

olyan ragisméltés van, mint mikor pl. a csirke zuzájá-ról beszélünk.

Ezt a példát különösen azért idéztem, mert abban lehetetlen kételkedni, hogy a tör. *šarig*-ban rövid *á* hangzott s így nem lehet kétséges az sem, hogy ebből az *á*-ból csak a magyar nyelvtörténet folyamán lett *á*. (Mert hogy a *háború* és *álm*-félékben előbb csakugyan rövid *á* volt-e, vagy hogy *á* vagy *á* hangzott-e abban a szláv nyelvjárásban, melyből régi szláv jövevényszavaink nagy része való, abban talán kételkedni is lehetne). A kérdés tehát csak az, hogy vajjon ez az *á* > *á*-fejlődés korábbi-e vagy későbbi-e az *i* kiesésénél. De ezt a kérdést is el lehetne dönteni. Mert ha szembeállítjuk az olyan jövevényszavakat, amilyenek pl. tör. *agár* és *árpa*, vagy szl. *kalinca* és *kálna* (ilyenfélét még sokat lehet majd idézni), akkor kiderül, hogy egykori *á*-nak bizonyos meghatározható föltételek közt ma zárt szótagban *á*, nyílt szótagban pedig *a* felel meg. Ennek bizonyítására e helyen még csak a szláv *mrena*-ból való m. *márna* szót hozom föl, mert ennek csakis ez lehetett a fejlődéstörténete: **mrěna* > **mārěna* > *márna* ~ akk. *márnát*. A *sárig* (*sárog*) alakban tehát e szerint szintén *a* hangot várnánk. S ha ma mégis *á* hangzik benne, akkor ez csak azon alakjainak analógiai hatása lehet, melyekben az *á* az *i* (vagy *o*) kiesése miatt zárt szótagba jutván, hangtörvényszerűen megnyúlt. (Vö. *sárgul*, *sárgít*. Közbevetőleg megjegyzem még e helyen, hogy az én véleményem szerint az *árok*-féle alakok hosszú *á*-ja is csak az *árkot*-féle alakok hatásának tulajdonítandó).

A hosszú *á* után való rövidülésnek példái lehetnének még: *hát hiszen* > *há iszen* > *hászen* és a homályos származású *gánica* ~ *gánca* (vö. MNy. 1:258 és 6:18). Az előbbit azonban úgy is magyarázhatnók, hogy a *hiszen* eredetileg más kapcsolatban rövidült meg (pl. *de hiszen* > *dejszen*) s csak ennek példájára kapcsolódott a már megrövidült *szen* a *há* szócskához is. A *gánica* mellett pedig van *gancá*, *ganca* is, tehát feltehetően bizonyos valószínűséggel, hogy az első szótagban itt is eredetileg *á* állott. — Egy szóval: egyetlen egy föltétlenül biztos példánk sincsen arra, hogy a magánhangzó megelőző hosszú *á* hangú nyílt szótag után is eltűnt volna.

Nem sokkal biztosabb a rövid magánhangzó kieshetése a hosszú *é* után sem.

Látszólag ilyen volna a *tézsola* > *tézsla* fejlődés. Asbóth e szó alakitani fejlődését így magyarázza: szl. *težalo* > *ténzsola* > *ténzsola* > *tézsola* > *tézsla* (Nyr. 31 : 380 és Jag. Festschr. 238) s a hosszú *é* keletkezését az orrhang eltűnése következményének tartja. Ez az utóbbi magyarázat lehetséges ugyan, de éppen nem bizonyos. A *mészáros* szó első tagjában pl., melynek *é*-jét Asbóth szintén így magyarázza, az *n* kiesése után is eleinte csak rövid *é* hangzott, amint ezt a Csík megyében ma is élő *mészárság* 'mészáros mesterség' és *mészárkodik* 'mészáros mesterséget folytat' szavak kétségtelenül bizonyítják. A szótagzáró *n* szó belsejében máskor is nyomtalanul eltűnt (t. i. anélkül, hogy a megelőző magánhangzó pótló nyújtást szenvedne, vö. pl. *mëgyek*, *mëhet*, *ikább*, *Domokos*, *Jeromos*, *soha*, stb.), könnyen lehetséges tehát, hogy *tézsla* is egy megelőző **tézsola*-nak rövidülése.

De ha talán mégis már csak *tézsola*-ból rövidült volna a *tézsla*, ahogy a népnyelvi *écsanyám*, *écsapám* valóban csakis megelőző *édës anyám*, *édës apám*-ból magyarázható, és *előte*, *előtő*: 'kemencének sárból tapasztott ajtaja' is tagadhatatlanul *előtëvé*, *előtëvő*-ból rövidült (Nyr. 15 : 32), s ha a MTsz.-beli *éjju* is közvetlenül *éjju*-ból rövidült volna, s nem mutatná esetleg csak az *ifju*-ból való *ifju* hatását, s ha talán Erdély is csak akkor vesztette volna el *ü*-jét, mikor *erdé elü* már *Erdéliü*-vé olvadt volt össze: az ellenkező adatoknak ehhez képest óriási számával szemben akkor is legfeljebb csak néhány szórványos esetről lehetne szó, amelyek együttvéve sem adnak rá elegendő okot, hogy a többiek nagy számából levont ellenkező tanulságot elejtsük. Megmaradhatunk tehát amellet, hogy szóbelsei nyílt szótag felső és középső nyelvallású rövid magánhangzói szabály szerint csak közvetlenül megelőző rövid magánhangzós nyílt szótag után estek ki.

De vajjon a kiesendő magánhangzó előtt egyáltalán nem állhat-e hosszú magánhangzós szótag?

Én ugyan nem tudok vizsgálódásunk mostani körébe vonható olyan példát, mely az ellenkezőt bizonyítaná, de azt hiszem, hogy ez csak véletlenség, hogy ilyen nincsen. Egyáltalán nem volna érthető, hogy pl. egy 5—6 szótagos szónak (az egyéb szükséges föltételek meglévé) miért ne eshetnék ki pl. 4. vagy 5. szótagbeli magánhangzója, ha jóval előtte, az 1. vagy 2. szótagban hosszú magánhangzó hangzott. Sőt a kötő-

hangzó elvesztésének és a hangzóvesztő igetöveknek tárgyalásánál csakugyan fogunk is találkozni nem egy ilyen esettel. Az eddigi adatokból levonható azon szabályt tehát, hogy az elesendő magánhangzó előtt a szóban egyáltalán csakis rövid magánhangzó állhat, mint puszta véletlenül alapulót, el fogjuk ejteni.

Jó lesz azonban most, mielőtt tovább haladnánk, egy percre megállapodnunk és összefoglalnunk az eddigi eredményeket, hogy a kutatásunk tárgyát tevő hangtörvény kibontakozását kellő figyelemmel kísérhessük.

Azt tapasztalhattuk tehát eddig, hogy:

1. sok magyar szó (esetleg szólam) belsejének nyílt szótagjából kiesett egy felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzó, ha közvetlenül előtte rövid magánhangzós nyílt szótag állott;

2. ha ugyanegy szóban két magánhangzó felelt meg e hangtani feltételeknek, akkor azonosságuk esetén a második esett ki, különbözőségük esetén pedig az, amely a másodikhoz viszonyítva palatálisabb képzésű volt;

3. ha ilyen szóban az egyik magánhangzó kiesése után még mindig adva voltak (vagy valamely hangváltozás következtében újra előállottak) az első pontban körülírt feltételek, akkor a második magánhangzó is kiesett;

4. a többi föltételnek egyébként megfelelő sokszor zárt szótagból vagy zárt szótag után is kiestek e magánhangzók, ha réshang okozta volt e szótag zártságát.

IX.

De sokáig most sem lehet pihentetni tollunkat, mert még messze vagyunk a céltől.

Annyi példáját láttuk eddig a felső és középső nyelvállású magánhangzók bizonyos hangtani föltételek mellett való eltűnésének, hogy ezt már nem tulajdoníthatjuk valami jelentőség nélkül való véletlennek. A magánhangzók e gyakori eltűnésében okvetlenül valami mélyebb okot kell sejtenuünk, amely aligha lehet egyéb, mint hangtörvény. A hangtörvények azonban — föltéve természetesen, hogy teljes pontossággal vannak megállapítva és szabályba foglalva — kivétel nélküliek. De akármelyik betűjébe, vagy akármelyik csoportjára pillantunk is a magyar nyelv szókészletének, mindenütt számos olyan

szóra akadunk, amelyek minden tekintetben megfelelnek ugyan az eddig megállapított hangtani föltételeknek — s mégsem rövidülnek meg. Ennek persze okvetellenül kell ismét valami okának lenni. S minthogy a nyelvben semmiesetre sem lehet a hiba, csakis idáig megállapított szabályaink körül lehet valami hiba. Nyilván nem teljesekek, nyilván vannak a magánhangzó kiesésének az eddigieken kívül még olyan további föltételei is, melyeknek eddig még nem sikerült nyomukra akadnunk. Tovább kell tehát folytatnunk nyomozásunkat.

Azon tapasztalatunk, hogy a magánhangzó zárt szótagból vagy ilyen után is kieshetett, ha réshang okozta volt e szótag zártságát: eszünkbe juttatja, hogy a magánhangzó kiesésével támadó mássalhangzó-csoportokban egyáltalán föltűnően gyakoriak voltak a réshangok. Vizsgáljuk meg tehát e mássalhangzó-torlódásoknak eddig előfordult összes változatait s nézzük meg, nem szolgálhatnának-e talán ebben az irányban valami további becses tanulsággal.

Az összes változatok, gyakorlati célból betűsorba szedve és egy-egy (lehetőleg biztos) példával megvilágítva a következők:

bc (> *pc*): *Rábca*, *bl*: *zabla*, *bn*: *gabna*, *br*: *cibre*.

dc (> *c*): *bérce*, *dj* (> *gy*): *gárgyán*, *dr*: *Bodri*, *ds* (> *cs*): *écsanyám*, *dsz* (> *tsz* > *sz*): *László*, *dv* (> *d*): *lúderc*.

ff: *ifju*.

gj: *mégjed*, *gl* (> *gly*): *máglya*.

γcs (> *hcs?* > *cs*): *ács*, *γt* (> *ht* > *t*): *bátor*.

gyl: *kagyló*, *gyv*: *Zagyva*.

hj: *hjába*, *hny* (> *nyh*): *dunya*, *hsz*: (*h*)szén, *ht* (> *t*): *Tétény*.

jb: *kajbál*, *jd*: *vajda*, *yg*: *hajgál*, *jl* (> *ly*): *pólya*, *jny* (> *nyny*): *nanyám*, *js*: *lajstrom*, *jt*: *pajta*, *jv*: *vajvoda*.

kj: *kjő*, *kl* (> *kly*): *fáklya*, *km*: *lakma*, *kn*: *teknő*, *kny*: *beréknye*, *kr*: *prókátor*, *ks* (> *hes* > *csk*): *Raksi*, *szöcske*, *kt*: *Takta*, *kv*: *kül*.

lb: *kolbász*, *lc*: *pálca*, *lcs*: *kulcsár*, *lf*: *Havasalföld*, *lg*: *szolga*, *ly*: *csalán*, *lj*: *beljebb*, *ll*: *alsó*, *lm*: *szalma*, *ln*: *málna*, *lt*: *Zoltán* (?), *lv*: *szilva*.

mg (> *ng*): *ing fn.*, *mj*: *szomjas*, *ml*: *zsemle*, *mr*: *kamra*, *ms*: *emse*, *mt* (> *nt*): *cinterém*, *mzs*: *kámzsa*.

nc: *medénce*, *ncs*: *janecsár*, *nd*: *esztendő*, *nj* (> *ny*) *nyán*, *nk*: *Domonkos*, *nm* (> *m*): *Jeromos*, *nn*: *szalonna*, *ns*: *aggyon sten jó n.*, *nt*: *Szent-Rontás*. — *nyv*: *ponyva*.

pc: *kapca*, *pr* (> *pj*): *gyapju*, *pj*: *kopja*, *pl*: *Taplóca*, *pt*: *kapta*.

rh: *Borbás*, *rc*: *jérce*, *rd*: *szérda*, *rg*: *forgács*, *ry* (> *rj*): *borju*, *rgy*: *ergye*, *rb*: *észterha*, *rj*: *pozdorja*, *rk*: *gyerkóc*, *rl*: *vitorla*, *rn*: *párna*, *rp*: *korpa*, *rsz*: *ország*, *rt*: *ortás*, *rv*: *morva*.

sk: *keskény*, *sn* (> *sny*): *prasnja*, *st*: *rosta*, *sv*: *Jolsva*.

szv (> *szsz*): *össze*.

tc (> *c*): *apáca*, *ty* (> *t*): *ártány*, *tj* (> *ty*): *bestye*, *tl* (> *tr* > *t*): *Tatráng*, *tm*: *Mutmér*, *tr*: *létra*, *ts* (> *cs*): *tölcsér*, *tv*: *Zsitva*.

vc: *lóca*, *vg*: *Nógrád*, *vj*: *lëjjebb*, *vl*: *matóla*, *vn*: *róna*, *vny*: *sónyó*, *vr*: *kóris*.

zm: *dézma*, *zn*: *pózna*, *zt* (> *sz*): *asztán*.

zsl: *kázsla*, *zsr*: *pazsrák*.

Ez az összeállítás igazolta is sejtelmünket, meg nem is. Igazolta annyiban, hogy csakugyan szinte mindegyik kapcsolatban a mássalhangzóknak legalább is egyike réshang, ide számítva természetesen a *c* és *cs* kettőshangzókat is. De csak szinte mindegyikben van réshang, mert a *Takta*, *kapta* és *káptalan* szavakban híre sincs ilyennek és magánhangzójuk mégis elveszett, s úgy látszik *csapda* és *labda* is ilyen rövidülés útján kapták mai alakjukat (vö. Wichmann, MNy. 4: 462), bár itt sincsen réshang a találkozó mássalhangzók között.

A réshangokban tehát eszerint hiába kerestük a magánhangzó kilökésének okát. De talán több hasznunk lesz a fennebbi összeállításból, ha negatív szempontból vizsgáljuk tanulságait. Tegyük tehát még ilyen irányban is egy kísérletet.

Mindjárt az első föltűnő jelenség az volna, hogy *c*-vel és *cs*-vel kezdődő kapcsolat nincsen. De a **kucikó* > *kuckó* fejlődés, ha nem is biztos, valószínűtlennek se mondható éppen. S ha etimológiáját nem tudom is megjelölni, meglehetősen biztosra merem venni azt is, hogy a szl. *Tulcsava* és a m. *Tolcsva* helynevek ugyanegy szónak változatai. Sőt egy félrepillantás a hangzó-vesztő névszók csoportjára (ebben az értekezésünkben t. i. a bevezetésben már kifejtett fontos okból egyelőre csak a *malina*-típus tanulságainak kifürkészésére akarunk szorítkozni) meg éppen meggyőzhet róla, hogy igenis van *pocok* ~ *pockot*, *mocsok* ~ *mocskot*-féle megfelelés nem is igen kevés esetben. De ha *c* és *cs* után is elveszhet az eddig kitapasztalt hangtani helyzetben az esendő magánhangzó, miért van mégis a köznyelvben *pucovál*, *csicséri-borsó*, *csücsörít*, *kossonya*, *pocsolya*, *vacsora* és a népnelvben pl. *cicëre*, *kecële*, *kocogány*, *paciha*, *hacuka*, *recefice*, *kaesiba*, *kacsula*, *vicsori*, stb.? — Kénytelenek vagyunk egyelőre megelégedni egy *non liquet*-tel, de meg fogjuk magunknak jegyezni ezt a magyarázatért kiáltó ellenmondást.

Feltűnő másodsor az a körülmény is, hogy *b*-vel kezdődő kapcsolat csak a *Rábca*, *gabna*, *cibre*, *hábróság*, *kabla*

és *zabla* szavakban van. Vagyis inkább csak volt néhány (elég csekély számú) nyelvtörténeti adat tanúsága szerint. De ez a rövidülés csak az egy *Rábca* esetében tudott érvényesülni és általánossá válni, mert ma köznyelvben és nyelvjárásokban egyaránt csakis *gabona*, *háború*, *kabala* (*kabola*) használatos. A *cibëre* és *cibre* alakok (ha ugyan valóban az előbbi az eredetibb, vö. NyK. 29:334 és 23:120) nyelvjárási megoszlása a MTsz.-ból nem világlik ki, de *zabla* csak kis területen dívik, s könnyen meglehet, hogy még ezen kis területen sem igazán közkeletű, hanem csak néha-néha hallható allegro-forma.¹ Pedig bőven lett volna alkalom ilyen rövidülések keletkezésére, mert van (csak köznyelvi és többé-kevésbé ismeretes nyelvjárási vagy nyelvtörténeti adatokat idézve): *abora*, *babilon*, *babica*, *babona*, *babuta*, *bobojó*, *csiribiri*, *csobolyó*, *göbölye*, *jubilér*, *kabinét*, *laboda*, *rabota*, *tubica*, *zenebona*, stb., melyekből eddigi szabályunk szerint a *b* után álló magánhangzónak ki kellett volna esnie.

Ezek után most már kétszeres érdeklődésre tarthat számot a másik két zöngés explosívával, a *d*-vel és *g*-vel kezdődők csoportja.

Biztos példa az előbbire *bërce*, *Algyógy*, *Felgyógy*, *gárgyán*, *rázsgya*, *rözsgye*, *Bodri*, *condra*, *puzdra*, *écsanyám*, *écsapám*, *László*, *lidérc* és *Radvány*. Tehát nem éppen kevés. De mit érünk e szép számmal, mikor talán még nagyobb számmal idézhetnénk olyanokat, melyekben a magánhangzó megmaradt? Pl. *bödölő*, *budoga*, *cédéle*, *fidibusz*, *gödölye*, *hadonász*, *paradicsom*, *radina*, stb.

A *g* után való kiesésre biztos példaként csak a *megjándékoz*, *megjed* és *mágla* idézhetők, mert a m. *boglár*-ral nemcsak magánhangzós, hanem *buggler*, *buckler*-féle német adatok is állanak szemben, *tégla* és *régla* (Mel. Szljövész.) pedig úgy mint *tábla*, már a vulg. latinból jöttek át ilyen alakban. Megmaradt azonban ezekkel szemben a magánhangzó pl. a következőkben: *degényeg*, *dögönyöz*, *galagonya*, *Regéde* (MNy. 5:369), *régemént*, *Régina*, *rigolya* (< lat. *regula*, vö. ezzel szemben *régla* < vulg. lat. *regla*), *rögöcsös*, *sligovica*, *szigorú*, *zsugori*, stb. Hogy különben nyelvünk a szó belsei *g*-vel kez-

¹ *Tábla* szavunk egyáltalán nem tartozik ide, mert nem a lat. *tabula*-ból lett, hanem közvetlenül mása egy lat. vagy szl. *tabla* alaknak. (Vö. Mel. Szljövész.)

dődő mássalhangzó torlódást, legalább bizonyos esetekben, nem kedveli, annak bizonyítására fölhozhatjuk a *jegénye* szót (Asbóth ismeretes megállapítása szerint < **jegnyét* < szl. *ja-g-njed*), melyben az *ë* nyilván nem lehet egyéb, mint a *gny* kapcsolat feloldására való segédhangzó.

Az eredmény tehát megint — semmi. Legfeljebb annyit jegyezhetünk meg mégis magunknak, mint figyelemre talán méltó jelenséget, hogy amikor zöngés explosiva után kiesett, csakis *bc, bn, bl, br, dc, dh, dj, dr, ds, dsz, dv, gj* és *gl* közül esett ki a magánhangzó.

Hogy viselkednek már most a kérdéses magánhangzók zöngétlen explosiva után? Azt hiszem, hogy elég lesz, ha csak az előforduló kapcsolatokat idézem újra szemünk elé, mert a nagy homály már ezek láttára is kezd egy kissé oszladozni.

A zöngétlen explosíván kezdődő mássalhangzó-torlódások a hangzó kilökésének bizonyítható eseteiben a következők: *kj, kl, km, kn, kny, kr, ks, kt, kv, pc, pj, pj, pl, pt, tc, ty, tj, tl, tm, tr, ts, tv*. Csak egyszerűen végigtekintve is a kapcsolatoknak e során, azonnal ei kell ismernünk, hogy általában — ha szabad így mondanom — fölötte kényelmes ejtésűek.

De miben állhat itt az ejtés kényelmessége? — Aligha másban, mint az összetorlódó mássalhangzóknak egymáshoz való valamilyen viszonyában. Ezen a nyomon tovább indulva nem lehetne-e talán valami reálisabb eredményig is eljutnunk?

E szempontból vizsgálva az imént még kielégítő eredmény nélkül vizsgált kapcsolatokat, a következő megfigyeléseket tehetjük:

Vannak közöttük először is olyanok, amelyekben a kiesett magánhangzó után következő mássalhangzó ejtését a nyelv hegyének teljesen ugyanazon helyzetével folytathatjuk, amelyben a magánhangzó előtt álló mássalhangzó képzését bevégeztük. Vagyis a nyelv hegye (részben persze azért, hogy már az elsőnek ejtése folyamán elfoglalhatja a másodiknak képzéséhez szükséges helyzetét) a két mássalhangzó ejtése folyamán nem mozdul se előre, se hátra. Ilyenek: *dr, gj, pj* (> *pj*), *pj, tl, tr, kj, km, kv*. Vannak közöttük olyanok, melyekben a nyelv hegye az első mássalhangzó képzése után előre vagy lefelé, tehát nyugalmi helyzete felé mozdul. Ilyenek: *dc* (> *c*), *dj* (> *gy*), *dsz* (> *tsz* > *sz*), *dv, tc* (> *c*), *ty, tj* (> *ty*), *tm, tv*. Vannak harmadszor olyanok, melyekben a nyelv

hegye az elsőnek képzése után az alsó fogsor belső széléhez támaszkodó helyzetéből egy kevésbé fölemelkedik: *bc, bl, bn, gl, pe, pl, pt, kl, kn, kny, ks, kt*. És végül olyanok, melyeknél a nyelv hegye visszafelé húzódik, vagy kissé fölemelkedik és visszafelé hajlik: *ds, ts, br, kr*.

Ha már most a zöngés és zöngétlen explosiván kezdődő csoportokból levont ezen tanulság szemmeltartásával vizsgáljuk végig a fennebb összeállított többi mássalhangzó-torlódásokat is, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy mindegyik beléillik e négy osztály valamelyikébe. Nevezetesen az elsőbe: *ff, gyv, hj, hny, hsz, jb, jg, jv, les, ll, ln, lt, mg, mj, ncs, nm, nt, vg, vj, vny, vm*; — a másodikba: *ck, csk, lb, lc, lf, lg, ly, lj, lm, lv, nc, nd, nk, nm, nyv, rb, rc, rd, rg, ry, rgy, rh, rj, rk, rl, rm, rp, rsz, rt, rv, sk, sn, st, sv, szv, zsl, zsr*; — a harmadikba: *yes, yt, gyl, ht, jd, jl, jt, ml, ms, mt, mzs, vc, vl, vn, zn, zt*; — a negyedikbe: *js, mr, ns*. (Némely esetben természetesen olyan csekélyek a különbségek, hogy egyik másik változatnak melyik csoportba való tartozása tekintetében eltérők is lehetnek a nézetek).

Az előbb tárgyalt explosivákon kezdődőkkel együtt tehát 30 változat tartozik az első csoportba, 46 a másodikba, 29 a harmadikba és csak 7 a negyedikbe. Az utolsó csoport szégyensége bizonyára mindenkinek fel fog tűnni. Lássuk tehát csak még egyszer, hogy melyek is azok a példák, melyekben a magánhangzó akkor is kiesett, ha a nyelv hegyének az első mássalhangzó kiejtése után vissza kellett húzódnia?

E példák a következők: *écsanyám, écsapám, tölcser, lajstrom, kukrica, prókátor, cibre, habrosagben* (Gyf. Gl.), *kamra, cirme, szemrékfa* és *'sten jónapot*. Az első kettőről mindjárt azt kell megjegyeznünk, hogy nem köznyelvi érvényességűek, hanem csakis nyelvjárásilag járatosak itt-ott. S ahol járatosak is, még ott is csak kizárólag e két kapcsolatban rövidül meg az *édés* szó, de már pl. *édések, édésém, édésít, büdösít* nem rövidülnek meg se ott, se másutt. *Édésanyám, édésapám* tehát bizonyára nem hangtörvényszerűen rövidültek meg, hanem csak azért, amiért *adjon isten jó napot*-ból is *aggyonsten j. n.*, majd még kurtábban *sten j. n.* lett, azaz: egyszerűen elkoptak a gyakori használat következtében. (Vö. az *isten uccse, diestessék, alászolgája*-féle formálissá vált szólásokat is). Ha meg a *lajstrom* szót vizsgáljuk meg kissé kritikusabb szemmel, akkor meg

éppen az sül ki róla, hogy talán nem is tartozik ide. Nem azért, mert az *aj* helyén tulajdonképpen *ai* kettőshangzót ejtünk, hanem azért, mert a *j* betű köntösében szereplő *i* talán nem is régebbi *j*-nek, hanem régebbi *i*-nek hangtörténeti utóda. Mert az bizonyos, hogy a lat. *registrum*-ból valamilyen úton-módon valamikor *lajistrom* fejlődött (vö. erre nézve Mel. Szljövsz. I. 2: 42), de hátha ebből nem úgy jutottunk el a mai *lajistrom* ejtéshez, hogy az *i* kiesése után az egy szótagba kerülő *aj* természetsszerűleg *ai*-vá vált, hanem talán inkább úgy, hogy a *j* kiesése után egyesültek a szomszédos *a* és *i* hangok az *ai* kettőshangzóvá. Én a legutóbbi tanulságok alapján most nemcsak valószínűbbnek, hanem szinte bizonyosnak tartom a fejlődésnek e második (*lajistrom* > **laistrom* > *lajistrom*, írva *lajstrom*) útját. A *tölcser* (< *töltser*) szót persze már nem végzhetjük ki ilyen radikális úton. De itt talán arra gondolhatnánk, hogy a *t* (a megelőző *l* miatt) postalveolaris, vagy éppen kakuminalis képzésű volt s így az *s* szomszédságába került. Ami végül a *háború* és *habrosagben*, *cibere* és *cibre*, *kamara* ~ *kamora* és *kamra*, *szēmérék* és *szemrékfa*, a némileg kérdéses *cēmere* és *cirme*, valamint *kukorica* és *kukrica* eseteit illeti, elég ezekkel szemben rámutatni az *abora*, *csiribiri*, *dü-börög*, *homorú*, *numérál*, *nyomorult*, *sēmereg*, *szomorú* szavak példájára, sőt arra, hogy *kamara* ~ *kamora* és *cēmere* legalább is éppen olyan járatosak, mint rövidjeik, hogy *kukrica* egyetlen egyszer van közölve (ennél, amint a VI. fejezetben láttuk, már *i* helyett az *o*-nak kiesése is szabályellenes volna), hogy *habrosagben* hapax legomenon, s hogy az Oklsz. is a *szēmérék* címszó alatt az egyetlen egy 1407-i *Zemrecfa* adat mellett hat adatot idézhet a teljesebb alakra. Ilyen körülmények között tehát azt kell hinnünk, hogy ezek sem hangtörvényszerű rövidülések.

Egy ilyenfajta rövidülés, *procurator* > **prokrátor* (> *prókátor*), azonban mégis kétségtelenül általánossá vált. De könnyen meglehet, hogy eleinte ez is csak szórványos jelenség volt, mikor azonban az egymásután következő *pr*—*kr* szótagkezdés miatt disszimiláció történt benne, akkor e **prokátor* > *prókátor* alak rövidsége miatt annyira előnyben volt a *prokurator* alak fölött, hogy gyorsan terjedett és csakhamar teljesen kiszorította az eredetibb alakot.

Itt említem meg végül a *Margerita*-ból lett *Margita* helynevet. Első pillanatra azt gondolhatná az ember, hogy a fejlőd-

dés menete ez volt: *Margerita* > *Margrita* > *Margita*. Tekintve azonban egyrészt azt, hogy a magánhangzónak *g* és *r* közül való kiesése az előbbieket szerint nem valószínű, másrészt pedig azt, hogy van *Margitta* is (és *Margittay* családnév), inkább az hihetjük, hogy az *r* és *t* közötti *i* tűnt el, s e **Margërta* alakból lett aztán, valószínűleg ismét disszimiláció következtében *Margitta* és *Margita*.

Mind e tapasztalatok alapján tehát azt hiszem kimondhatjuk, hogy a magánhangzó (a már előbb megismert föltételek máskülönben fennforogván) nem esett ki akkor, ha két olyan mássalhangzó között állott, melyek elsejének képzése után a nyelv hegyének visszafelé kellett volna mozdulnia, hogy a másodiknak képzése helyére jusson.

X.

Legközelebbi teendőnk lesz most ezen kriterium megbízhatóságának kipróbálása. Teljesen megbízhatónak ugyanis csak akkor fogjuk tekinthetni, ha a magánhangzó az ismert föltételek között (egy kis nyelvjárási ingadozástól eltekintve) sohasem esett ki, ha a nyelv hegyének az első mássalhangzó után visszafelé kellene mozdulnia, de mindig kiesett, ha ezzel nem volt kénytelen.

Vegyük tehát külön külön szemügyre a szavaknak e két, meglehetősen élesen elválasztható csoportját.

Érezhetően visszafelé húzódik a nyelv hegye (szükség esetén mutató ujjunknak a nyelv és a szájpadrás közé illesztése által is meggyőződhetünk róla) a legtöbb mássalhangzó-tól az *r*-ig. Azt kell tehát hinnünk, hogy ezért nem rövidültek meg egyebek közt pl. *abora*, *dübörög*, *bicërég*, *macërál*, *nyiforog*, *szigorú*, *zsugori*, *bögyörő*, *mogyoró*, *vigyorog*, *majoránna*, *homorú*, *numërál*, *nyomorult*, *sëmërég*, *szomorú*, *gyönyörű*, *hunyorít*, *könyörög*, *kunyorál*, *csëpërég*, *kuporog*, *papiros*, *pipëre*, *szapora*, *vipëra*, *koszorú*, *köszörű*, *hutyorodik*, *Ozora stb.* Mert íme már *ágy-odra*, *Bodri*, *condra*, *fodroz*, *puzdra*, *észtri*, *kánt-ram*, *létra*, *lutrányos*, *majsztram*, *mestram*, *ontra*, *ostrom*, *poltra* igenis megrövidültek; nyilván csak azért, mert a *t* és *d* képzésénél a nyelv hegye már igen közel van az *r* képzése helyéhez.

Visszafelé húzódik továbbá a nyelv hegye az *ly*, *n*-től az *s*, *zs* képzése helyéig, tehát azért nem rövidültek meg pl.

folyosó, Kenése, Kanizsa. Így a *d*-től a *cs*-ig, azért van *Mado-csány, paradicsom.*

Mindezek tehát ilyen viszonyú mássalhangzók között csakugyan megőrizték a magánhangzót s így megerősítik a szabályt. Van azonban néhány »kivétel« is, t. i. *écsanyám, écsapám, tölcser,* stb., melyekről az előbbi fejezet végén szóltunk. Ezen a néhány kivételen azonban nem fogunk túlságosan fönnakadni, ha arra az ismert mondásra gondolunk, hogy a nyelv nem kész mű, hanem működés, meg arra, hogy az emberi elme működése nem olyan, mint a gépé. Ha a gépnél valamely keréknek csak egyetlen egy foga nem talál a maga helyére: a gép eltörik, vagy legalább is megszűnik működni. Hogy ha ellenben *malina* és sok-sok társa elvesztette egy magánhangzóját, mert ez a magánhangzó 1. felső vagy középső nyelvállású, 2. rövid volt, 3. nyílt szótagban állott, 4. előtte is nyílt szótag állott, 5. ennek magánhangzója rövid volt, 6. kiesése után két olyan mássalhangzó kerülhetett egymás mellé, melyek közül . . . stb., akkor bizony mindamellert megtörténhetik, hogy valamely szó, amelyben e hat föltétel közül csak öt van meg, egyik-másik ember beszédében mégis megrövidül s néha bizony többé-kevésbé el is terjed ilyen alakjában. Így értem én a *kamra, écsanyám*-féle »szabályellenes« rövidüléseket. Mert igaz ugyan, hogy a nyelvtudományi gyakorlatban föltétlenül abból az elvből kell kiindulnunk, hogy a hangtörvények kivétel nélküliek, de még eddig senki sem tudta ezt kétségtelenül bebizonyítani. Olyan posztulátum ez, mely nélkül nem tudunk eredményesen dolgozni, de amely mindeddig mégis — csak posztulátum.

Még arra az érdekes jelenségre is akarok ezzel kapcsolatban rámutatni, hogy a ném. *äserin*-ből is *erszény, nyöszörög*-ből *nyörszög,* a *cēmēre*-ből *cirme,* a **székésé*-félékből pedig *szöcske* lett.

A ném. *äserin* eleinte kétségkívül **észérén, észérény*-nek hangzott a magyarban (vö. MTsz. *eszrény, eszrén* és az *é*-re nézve, szék. *észény, erszény*.) Ha a metathézis még a magánhangzó kiveszése előtt történt meg, akkor rendben van a dolog, mert **erészény*-nek eddigi megállapításaink szerint csakugyan *erszény*-nyé kellett fejlődnie. (A közny. *erszény* az én véleményem szerint újabb mint a szék. *észény*.) Ha azonban a magánhangzó még a metathézis megtörténte előtt esett volna ki,

amire a nyelvjárási *eszrény* alak látszik mutatni, akkor ez az **észërény* > **észrény* rövidülés nem volt egészen szabályszerű, s akkor a köznyelvi *szr* > *rsz* helycsere éppen azért ment végbe, hogy a nyelv hegye a képzések egymásutánjában nyugalmi helyzete felé haladhasson. Vö. *nyöszörög* és *nyörszög*! A *cëmëre* > *cirme* fejlődés is éppen ilyen szempontból válik érthetővé, de fonétikai szempontból még sokkal érdekesebb a **szëkëse* > **szökse* > *szökcse* > *szöcske* félek története. E fejlődés okát ugyanis a következőkben látom.

Ha a *k* hangot egymagára ejtjük, akkor a nyelv hegye a képzés folyamán nyugalmi helyzetében van, odatámaszkodik az alsó fogsorhoz; ha ellenben *s* hangot akarunk utána ejteni, akkor erre már előre készülve, a *k* ejtése alatt egykevéssé hátrahúzott és fölemelt helyzetben van, hogy rögtön elfoglalhassa az *s* képzéséhez szükséges alakját. Ha már most a *k* képzésének végeztével az *s* képzésének helye felé haladva nem húzzuk vissza eléggé a nyelv elejét, (ami mindenesetre gyakoribb eset, mint az ellenkezője), akkor a *k* és az *s* között még egy rövid *t* is keletkezik, a nyelv hegye tehát most már három hang képzésének tartama alatt van távol nyugalmi helyzetétől. Ha azonban *kcs* helyett *csk* egymásutánjában ejtjük e hangokat, ami könnyen és gyakran megtörténhetett, mert az akusztikai benyomás ezáltal nem igen változott (ez tudvalevőleg a mássalhangzók helycserejének egyik leglényegesebb föltétele), akkor a nyelv hegye már előbb, rögtön az *s* után térhet vissza nyugalmi helyzetébe, mert hiszen a *k* képzését egymaga is elvégzi a nyelv hátulsó része. Ezek a példák tehát csak megerősítik a nyelvnek a nyugalmi helyzet felé való törekvésének hangtani fontosságát.

Azt találtuk e szerint, hogy nyelvjárásilag ugyan akad itt ott kivételes rövidülés is, de a köznyelv szókinccse határozottan azt vallja, hogy a rövidülés csakugyan nem történt meg, ha a két mássalhangzó elseje után a nyelv hegyének visszafelé kellene húzódnia.

Lássuk már most a kérdésnek második felét. Azt, hogy egyéb szükséges föltételek meglévén (eselleges nyelvjárási ingadozásokat itt is megengedve) mindig kiesett-e a magánhangzó, ha a nyelv hegyének az első mássalhangzó ejtése után nem kellett visszahúzódnia? Vizsgáljuk tehát rendre az ilyen kapcsolatoknak három fajtáját.

Olyanok, amelyekben a nyelv hegyének az első mássalhangzó után egy kevésbé föl kellett emelkednie, voltak: *bc, bl, bn, gl, pc, pl*, stb. (Vö. az előbbi fejezetet). Csakhogy *Rdbca* mellett csakis *babica, tubica* van; *zabla* mellett pedig van *zabola* is, meg csakis *babelon* (< *pavillon*), *jubilér*, (< *juvelier*); *gabna* mellett van *gabona* is, és a tökéletes hasonlatosság dacára csakis *babona* és *zenebona, kabinét; bátor* (< *bahatur*) m. *hahotál; pólya* (< *povijalo*) m. *majolika, viola* (*vijola*, vö. *vilója*); *eréklye* m. *makula, pakulár, csokoládé*; *zsémle* m. *imola, mameluk; cinterém* m. *cseméte, reméte, pemétefű*; *kapca* m. *kapucinus, kupica, kapocán; Taploca* m. *kupola, kupolag; kapta* m. *kapitány, deputáció; lóca* m. *sligovica, csevice*.

Mivel azt tapasztaltuk volt, hogy a magánhangzó nem vész el akkor, mikor a nyelv hegyének visszafelé kellene húzódnia, azért talán arra lehetne gondolni, hogy ez a csoport, amelyben a nyelv hegyének nem kell ugyan visszahúzódnia, hanem mégis nyugalmi helyzetéből kissé fölemelkednie, talán az előbbitől a másik két csoporthoz való átmenetként tekinthető, s hogy talán éppen ezen átmeneti természeté miatt hol kilökte a magánhangzót, hol meg megőrizte. Erre azonban csakis akkor gondolhatnánk, ha abban a két másik esetben, mikor a nyelv hegye helyén maradhatott, vagy nyugalmi helyzete felé haladhatott, a magánhangzó már igazán szigorú következetességgel mindenkor kiesett volna. De mit látunk ebben a két pontban? Először is azt, hogy *lakmároz* mellett van mind e mai napig *lakoma*; *kulcsár* mellett *Kalocsa*; *Szentkatolna* m. *halina, Ilona*; *Zoltán* m. *palota, Kalota, Kiliti*; *szalonna* m. *kanonok*; *apáca* m. *Katica*; *létra* m. *citéra, csutora, retirál*; *pazsrák* m. *bizsereg, uzsora*. Tökéletesen ugyanaz a kedvező viszony van még pl. *kaloda, katolikus, titulár, katoná, trétina, pénitencia, hadonász, fifikus, trafikál*, s más ilyen típusú szavak két mássalhangzója között, s e szavak szintén nem rövidültek meg. Ugyanezt az ellenmondást kell tapasztalnunk a másik esetben is, mikor a nyelv előre vagy nyugalmi helyzete felé haladhatott. Van *kuckó*, de csak *hacuka*; *kolbász*, de csak *kaliba, galiba, félibung*; *pálca*, de csak *bélice, mangalica, policáj*; *Havaselföld*, de *éléfánt, télőfon*; *szolga*, de *galagonya, taliga, filögória*; *szalma*, de *élémőzsia, kuli-mász, milimáré*; *Veronka*, de *unoka*; *ponyva*, de *bunyevác*; *mérce*, de *kukorica, borica*; *szërda*, de *szërëda* és *paradicsom*,

sárga, de dërogál; szarka, de karika; parlag, de parola és pirula; borna, de borona és korona; korpa, de paripa; aztán, de vizitál. Ugyanilyen viszonyok között nem rövidültek meg pl.: *cicomáz; kocsonya, pecsénye; mocsolya, pocsolya; csicséri borsó, csücsörít, vacsora; fidibusz; gödölye; tulipán; karicsál; tarifa; cërémónia, karima; pirinyó, poronyó; mosolyog; masina; nyoszolya; paszománt; kaszinó; iszonyú; katékizmus, patika; datolya, skatulya; Batonya, cseténye, leténye; rëzëda; bazilika; bazsilikom, mazsola; uzsona.* És lesz ezeken kívül is bizonyára még egynéhány ilyen szó, amely nekem véletlenül nem jutott eszembe.

Mi lehet már most az oka annak, hogy tökéletesen azonos hangtani föltételek mellett egyszer kiesik a magánhangzó, egyszer meg nem?

Van egy nyom, mely e kérdés megfejtésében talán útmutatóul szolgálhat. A nyelvész olvasót aligha kell még külön figyelmeztetnem arra a jelenségre, hogy azon szavak, melyeken a rövidülés végbement, legnagyobbbrészt bizonyosan nagyon régi jövevényszavak, míg ellenben azok, melyek a rövidülést elkerülték, legnagyobbbrészt első pillanatra is új, vagy legalább aránylag újabb jövevényeknek bizonyulnak. A hangtörvényekről azonban tudjuk, hogy érvényességük bizonyos korhatárhoz van kötve, mert hatékonyságukat előbb gyöngíti, végül teljesen meg is szünteti egyrészt a belső analogia hatalma, másrészt a csak félig-meddig meghonosodott idegen (vagy más nyelvjárásbeli) szók beáramlása. Amely idegen szón tehát meglátszik a hangtörvény hatása, az nyilván teljesen meg volt már honosodva akkor, mikor a hangtörvény keletkezett vagy még java érvényében volt; amelyen pedig nem látszik meg, az meg nyilván csak azután honosodott meg, miután a hangtörvény hatása már meggyengült, vagy talán egészen meg is szűnt. Az a fontos kérdés merül tehát most fel, hogy milyen korban volt érvényben ez a rövidülést előidéző hangtörvény?

Ha arra gondolunk, hogy Árpád-kori okleveleinkben, Anonymusban és a HB.-ben még *bahatur, Tucota, Zuluga, Zagava, uruzag, isemucut, tilutoa*-féle alakok olvashatók, de ugyancsak a HB.-ben már *angelcut, vogmuc, zumtuchel*, a Gyf. Gl.-ban *habrosagben*, a KT.-ben *chudaltus*, akkor nem fogunk nagyon tévedni, ha azt mondjuk, hogy a hangtörvény 1200 körül kezdett érvényesülni. Előre is el lehetünk rá készülve,

hogy esztendőnyi pontossággal az érvényesség megszűnésének korát sem tudjuk meghatározni, de legalább hozzávetőleg talán mégis megjelölhetjük az időtájt, ha meghallgatjuk különböző korokból való jövevényszavaink tanuvallomását. Vessünk e célból egy futólagos pillantást jövevényszavaink más-más eredetű csoportjaira.

Régi török jövevényszavaink (amennyiben természetesen megvoltak bennük a szükséges hangtani föltételek) mind megrövidültek. Kivételnek csak a *kalakán*, *kalokány*, *karakán* és *köpönyeg* látszanak, lehetséges azonban, hogy az előbbiben csak újból fejlődött egy olyan járulék magánhangzó, amilyent pl. a *kalomár*, *pologár*, *korcsoma* szavakban s más esetekben is megfigyelhetünk. (A *köpönyeg* kérdésére alább még visszatérünk). Joggal réginek ítéltető szláv jövevényszavaink túlnyomó nagy részén szintén meglátszik a hangtörvény hatása, de már a jóval fiatalabb tót jövevényszavak közül (vö. Nyr. 33 : 558 és 34 : 24) csak *prasnja*, *pazsrák* és *rázsgya* tartozik ide. Német és latin jövevényszavaink nagy számából megrövidült egynéhány, szintén joggal réginek tartható szó, de a kétségtelenül újabb korbeli jóval nagyobb részen már nyoma sem látszik a hangtörvény hatásának. Oláh jövevényeink között csak *durga* és *hurba* rövidült meg, az újabb törökök között csak *burnót*, *dolmány* és *jancsár* (de már nem következetesen, mert a két utóbbinak megvan, vagy megvolt teljesebb alakjuk is), kétségtelenül olasz jövevényszavaink közül azonban már egy sem rövidült meg.

Összevetve mind e jelenségeket, azt hiszem, hogy a hangtörvény érvénye a XV. század folyamán szűnhetett meg.

E szerint tehát fel kell tennünk, hogy a *malina*-típushoz tartozó azon szavak, amelyek megrövidültek, már a XV. században is megvoltak szókincsünkben, amelyek pedig nem rövidültek meg, azok a XV. sz. után keletkeztek, honosodtak meg, vagy nyerték valamilyen hangváltozás következtében mai alakjukat. A fentebb felsorolt »kivételek« igen nagy része ezzel már megszűnt kivételnek lenni.

Magánhangzójukat el nem vesztő *malina*-típusú szavaink között azonban van még nem egy, melyről szókészletünk történetére vonatkozó, ma még meglehetősen hézagos ismereteink mellett is meglehetősen biztonsággal föltehetjük, hogy nyelvünknek igen régi, legalább is a XV. sz. vége előtt bevándorlott

polgára. Ilyen régi jövevényeknek tartom pl. a következőket: *Batonya, galagonya, Kalocsa, kaloda, Kalota, kanonok, katolikus, katona, koponya, korona, köpönyeg, mocsolya, nyoszolya, paradicsom, pecsénye, szērēda, taliga, unoka, uzsona, uzsora, vacsora*. Miért nem rövidültek meg ezek, holott úgy látszik megfelelének minden eddig megállapított föltételnek?

Részben még ezeknél is sejthetjük a hangzovesztés elmaradásának többé-kevésbé valószínű okát. *Kanonok, katolikus, paradicsom* talán az egyházi nyelv hatása következtében őrizték meg *o, i* és *a* hangjukat, másoknál azonban talán hangtani ok akadályozta meg a kiesést. *Batonya, galagonya, koponya, köpönyeg, pecsénye, mocsolya, nyoszolya, mosolyog* esetében legalább igen valószínűnek tartom, hogy a rákövetkező *ny* és *ly* miatt nem tűnt el a magánhangzó. (E szerint a *galagonya* esetében inkább az *l* és *g* közt az *o* ($> a$) megmaradása szorulna magyarázatra. Vö. *galganya* Oklsz. Talán arra lehetne gondolni, hogy ikerszó-félének érezték s akkor a ritmus ereje őrizte volna meg a második szótagot). Éppen úgy *csücsörít, vacsora, vicsorít, bizsereg, uzsora* esetében is ú. l. a *cs* és *r*, *zs* és *r* közötti helyzet miatt nem esett ki a magánhangzó. A kiesés összes példái között nincsen is egyetlen egy se, melyben kénytelenek volnánk föltenni azt, hogy a magánhangzó *ly, ny* előtt tűnt volna el. (Vö., hogy szl. *brekinja*-ból nem az Oklsz.-beli *bereknye*, hanem a *berkenye* vált általánossá, bár *ě* és *i* közül, mint a VI. fejben láttuk, az *i*-nek kellett volna kiesnie). Hogy pedig a tót *pažerak*-ból egy közlőnek megfigyelése szerint a palóc nyelvjárásban állítólag *pazsrák* lett, ez az országszerte ismert és évszázadok óta közkeletű *uzsora* és *bizsereg* szavakkal szemben megint nem sokat nyom a latban.

Arról a néhány szóról, amely még hátra van, egyszerűen bevallom, hogy nem tudom megjelölni az okot, amely miatt ezek a hangtörvény hatását elkerülték. De ha nem tudom én, talán majd tudni fogja más, és ha nem tudjuk megmagyarázni ma, talán meg tudjuk holnap vagy holnapután.

Ezek után már nincs egyéb hátra, mint összefoglalni vizsgálódásaink eredményét a következő pontokba:

1. Szóbelsei nyílt szótagnak felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzója a XIII—XV. sz. közötti időben kiesett, ha közvetlenül előtte rövid magánhangzós nyílt szó-

tag állott, s ha kiesésével két olyan mássalhangzó kerülhetett egymás mellé, melyek elsejének képzése után a nyelv hegye vagy helyén maradhatott, vagy nyugalmi helyzete felé nyomulhatott.

2. Nem esett ki az ilyen magánhangzó *ny*, *ly* előtti és *cs-r*, *zs-r* közötti helyzetben.

3. Ha ugyanegy szóban két magánhangzó felelt meg az 1. pontban körülírt föltételeknek, akkor azonosságuk esetén a második esett ki, különbözésük esetén pedig az, amely a másikhoz viszonyítva palatálisabb képzésű volt.

4. Ha ilyen szóban az egyik magánhangzó kiesése után még mindig fennállottak (esetleg valamely hangváltozás következtében újra előállottak) az 1. pontban körülírt föltételek, akkor a második magánhangzó is kiesett.

5. A többi föltételeknek egyébként megfelelő szavakból sokszor olyankor is kiesett a magánhangzó, mikor az egymás mellé kerülő mássalhangzók elsejének képzése után a nyelv hegyének csak kissé föl kellett emelkednie, hogy a másodiknak képzése helyére jusson, vagy pedig zárt szótagból vagy zárt szótag után is kiesett a magánhangzó, ha réshang okozta volt e szótag zártságát.

Lehetséges, sőt nagyon is valószínű, hogy a további kutatás az itt megállapított föltételek körül még fog találni némi pótolni vagy igazítani valót, de én, és most, ilyennek látom a szabályosságot.

Hogy milyen fontos e hangtörvény a magyar alaktanra nézve, azt majd egy következő tanulmányomban leszek bátor részletesen kimutatni.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIAK GYŪJTEMÉNYE

	Kor.		Kor.
1. <i>Simonyi Zs. A magyar szórend</i>	1.50	34. <i>Horváth F. A bakonyjaljai ny-</i>	
2. <i>Simai O. Márton József mint</i>	1.50	<i>járás (Terkeppel és rajzokkal)</i>	2.—
3. <i>Kocsis Lénárt. A mondatrészek</i>		<i>Ara</i>	2.—
<i>Brassai mondatelméletében.</i>	1.50	35. <i>Szolár F. Jelentés-tanulmányok</i>	
4. <i>Simonyi Zs. Tréfás népmesék</i>		<i>az asszimilációs jelentésvál-</i>	1.—
<i>és adomák. Nyelvjárási olvasó-</i>	1.50	<i>tozásról</i>	
<i>könyv.</i>		36. <i>Szeremley Császár L. Jelentés-</i>	
5. <i>Simonyi Zs. Az új helyesírás</i>		<i>tanulm. a kompl. jelentés-</i>	1.—
<i>szövege és magyarázata. Ara</i>	1.50	<i>változásról</i>	
<i>vászonborítékban.</i>		37. <i>Bacsó Gy. Az adavidéki nyelv.,</i>	
6. <i>Rubinyi Mózes. Két tanulmány.</i>		<i>főtekintettel a mondattani saját-</i>	1.—
<i>Grimin és Révai, A Mondolat</i>	1.—	<i>ságokra.</i>	
7. <i>Gombocz Z. Nyelvtörténet és</i>		38. <i>Szabó S. A szigetközi nyelv.</i>	1.—
<i>lélektan.</i>	1.—	39. <i>Vikár B. A regös ének</i>	1.—
8. <i>Simonyi Zs. Helyes magyarság.</i>		40. <i>Édes J. A Balatonfelvidéki nép-</i>	
<i>Vászonkötésben.</i>	3.—	<i>nyelv</i>	1.—
9. <i>Varga L., Szabó D., Kertész M.</i>		41. <i>Buzás Gy. A német-összeté-</i>	
<i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	<i>telek története</i>	1.—
10. <i>Nagy S. A váci nyelvjárás</i>	2.—	42. <i>Fest S. A hangátvetés a magyar</i>	
11. <i>Simonyi Zs. Elvonás (elemző szó-</i>		<i>nyelvben.</i>	1.—
<i>alkotás).</i>	1.50	43. <i>Galambos D. Tanulmányok a</i>	
12. <i>Szekely Á. Alanytalan monda-</i>		<i>magyar relatívum mondattan-</i>	1.—
<i>taink alanyáról</i>	1.50	<i>náról</i>	
13. <i>Erdélyi L., Horger A., Szemkő A.</i>		44. <i>Kräuter F. A mássalhangzók</i>	
<i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	<i>hasonulása a magyarban.</i>	1.—
14. <i>Simai O. Dugonics mint nyelv-</i>		45. <i>Pálfi M. Kolozsvári glosszák</i>	1.—
<i>újító</i>	1.50	46. <i>Melich J. A magyar szótáriró-</i>	
15. <i>Simonyi Zs. A Nyelvtörténeti</i>		<i>dalom. I.</i>	4.—
<i>Szótárról.</i>	1.—	47. <i>Simonyi Zs. Igenévi szerkeze-</i>	
16. <i>Berze Nagy J. A hevesmegyei</i>		<i>tek. Ara füzete</i>	1.—
<i>nyelvjárás</i>	1.50	48. <i>Szabó L. A nagykanizsai nyelv-</i>	
17. <i>Beke O. A pápavidéki nyelv.</i>	2.—	<i>járás</i>	1.—
18. <i>Gácsér J. Tegedli Miklós nyelve</i>		49. <i>Laczko G. Játszi szóképzés.</i>	1.—
<i>kül. tekintettel a mondattanra.</i>	2.—	50. <i>Klemm I. Baróti Szabó Dávid</i>	
19. <i>Valló A., Agner L., Szenttamási J.</i>		<i>nyelve nyelvújítási szempont-</i>	1.—
<i>és Stan V. Kölcsönös hatások</i>	1.50	<i>ból. Ara</i>	
<i>a hazai nyelvek közt</i>		51. <i>Batta B. A melléknévi monda-</i>	
20. <i>Szűcs I. és Genesz I. Nyelvjárási</i>		<i>tok népies használata</i>	1.—
<i>tanulmányok</i>	1.50	52. <i>Vass J. Fejezetek a népnyelv</i>	
21. <i>Kertész M. Analógia a mondat-</i>		<i>mondattanából.</i>	1.—
<i>szerkesztésben.</i>	2.—	53. <i>Dénes Sz. Kossuth, a szónok</i>	1.—
22. <i>Vértes J. A gyermeknyelv hang-</i>		54. <i>Kulesár Gy. A magyaros írás-</i>	
<i>tana.</i>	1.—	<i>művészet főkérdései.</i>	1.—
23. <i>Szegeleti István. A főnévi igenév</i>		55. <i>Csúry B. Teleki József gróf</i>	
<i>Arany Jánosnál</i>	1.—	<i>mint nyelvész</i>	1.—
24. <i>Réger B. A határozott névmu-</i>		56. <i>Madai Gy. A hajduki beszéde.</i>	1.—
<i>fató.</i>	1.50	57. <i>Vass B. A nagykanizsai nyelv-</i>	
25. <i>Beke O. dr. A vogul határozók.</i>		<i>járás</i>	1.—
<i>Ara</i>	2.—	58. <i>Próhászka J. Petőfi költői nyelv-</i>	
26. <i>Ódih G. A debreceni nyelv.</i>	1.50	<i>vének főszajtságai</i>	1.—
27. <i>Nádai P. A magyar népetimo-</i>		59. <i>Réthei Prikkel M. Csúzy Zsig-</i>	
<i>lógia</i>	1.—	<i>mond szavai.</i>	1.—
28. <i>Simonyi Zs. Az ikés ragozás</i>		60. <i>Réthei Prikkel M. Sándor István</i>	
<i>története</i>	1.—	<i>nyelvtudománya.</i>	1.60
29. <i>Böszörményi G. A jánosfalvi</i>		61. <i>Viski K., Borbély I. Régi szent-</i>	
<i>nyelvjárás</i>	1.—	<i>írásfordítások.</i>	1.—
30. <i>Geleji Katona I. Magyar gram-</i>		62. <i>Gesztesi Gyula. Csokonai és a</i>	
<i>matikátska.</i>	1.—	<i>nyelvújítás.</i>	1.—
31. <i>Teleky I. A tárgyeset Arany</i>		63. <i>Csuri B. Az ige</i>	1.—
<i>Jánosnál</i>	1.—	64. <i>Steuermann M. A székely nyelv-</i>	
32. <i>Viski K. A tordai nyelvjárás</i>	1.—	<i>járás szórendi sajátosságai.</i>	1.—
33. <i>Beke O. Kemenesalja nyelve</i>	1.—	65. <i>Horger A. Egy ismeretlen m.</i>	
		<i>hangtörvény</i>	1.—

